

Glava IV

OPŠTA KRIZA U NEDIĆEVOJ KVISLINŠKOJ UPRAVI - NAPORI NEMACA DA SE PREVAZIĐU TEŠKOĆE

VELIKA KRIZA NEDIĆEVE VLADE U DRUGOJ POLOVINI 1942. GODINE

Za sve vreme okupacije moglo bi se reći da je Nedićeva vlada bila u stalnoj krizi. Osnovni razlog je bila činjenica da srpska kvislinška administracija nije bila sposobna da odgovori veoma složenim i komplikovanim zadacima koje je dobijala od nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji. Ali, u drugoj polovini 1942, ta kriza je bila dostigla kulminaciju.

Krizne situacije Nedićeve vlade manifestovale su se na taj način što je uvek, u težim prilikama, Nedić najavljivao ostavku svog kabineta. Međutim, veliko je pitanje da li je Nedić ikada ozbiljno mislio da demisionira ili je hteo na taj način da ucenjuje nemačke okupacione vlasti u Srbiji. Jer, očigledno je da Nemci nisu mogli pronaći pogodniju ličnost za ovaj položaj. A to su, u svakoj prilici, nacisti isticali i činili su sve da do ostavke Nedićevog kabineta ne dođe. „Poznato mi je, isto tako, da je u nekoliko mahova, kad god je Nedić pretio ostavkom, u Beograd dolazio Vezenmajer i da je tada iz okoline Ljotića i Kronholca uvek širena verzija da Nedić definitivno odlazi, dok o tome, u stvari, nikada ozbiljno nije bilo reči, jer su dobro znali da Nedić nije došao slučajno i da on ostaje dok su Nemci tu“, izjavio je u vezi s tim na saslušanju posle rata Dragomir Jovanović.¹ Prva veća kriza Nedićevog kabineta nastupila je samo dvadesetak dana po njegovom postavljenju. U stvari, oružani ustanak je tada u Srbiji poprimio takve razmere da Nedić nije imao snage da mu se suprotstavi. Zbog toga su se nacisti razočarali u Nedićevu vladu; hteli su sve da uzmu u svoje ruke i da uklone kvislinšku vladu. U vezi s tim Harold Turner je pisao u svom referatu od 21. septembra 1941, između ostalog, da Nedićevu vladu treba bezuslovno smeniti.²

O ovoj krizi Nedićevog kabineta ima podataka ne samo u nemačkim već i u kvislinškim izvorima. Na primer, Košta Mušicki, komandant Srpske državne komande (u stvari, komandant Ljotićevih dobrovoljaca), na saslušanju pred istražnim organima u Beogradu, 16. marta 1946, navodi da je Nedićeva vlada još 16. septembra nameravala da podnese ostavku, jer nije imala snage da zavede „red, mir i bezbednost“. „Tada je, kako sam kasnije saznao, po naređenju Ljotića, ustao ministar Oljčan, uspro-

¹ AVII, br. 19/7, str. 30, Zapisnik o saslušanju Dragomira Dragog Jovanovića.

² Zb. NOR, 1-1, 445.

tivio se podnošenju ostavke, jer je on mišljenja da se mogu naći sredstva za formiranje odreda, koji bi bili u stanju da održe red i mir i konkretno je predložio da on može preko organizacije ‚Zbor‘ u roku 24 sata staviti na raspolaganje oko 500 ljudi – boraca. Na ovaj predlog Nedić i vlada su se pokolebali i tako je rešeno da se usvoji ovaj prelog.“³

Sledeća ozbiljnija kriza Nedićevog kabineta, nastupila je povodom streljanja koje su nacisti izvršili u Kraljevu i Kragujevcu, oktobra 1941. U zapisniku o saslušanju od 6. januara 1946. u Beogradu, Nedić je u vezi s tim izjavio: „Zbog ovog slučaja moja je vlada podnela ostavku, ali, kako su Nemci obustavili dalja masovna streljanja i pošto su zahtevali da se ostavka povuče, to je u vladi preovladalo mišljenje da i dalje ostane na vlasti.“⁴ Bugarska okupacija pojedinih delova Srbije, takođe je ozbiljno uzdrmala položaj Nedićevog kabineta. Viša komanda za naročitu upotrebu 65 pisala je o tome 31. decembra 1941. komandantu Ju-goistoka: „Ulazak Bugara, smrtnih neprijatelja Srba, vlada i narod osećaju kao tešku kaznu. Valja računati s ostavkom vlade ako joj se ne učine izvesni ustupci. Predsednik vlade je izrazio nameru da u slučaju ostavke izvrši samoubistvo.“⁵

Samo nekoliko dana kasnije, u odsustvu Benderà, Fajne je obavestio Ministarstvo spoljnih poslova Rajha da je Nedić na ivici nervnog sloma zbog prisustva bugarskih trupa u Srbiji, te moli da se ovo pitanje ozbiljno uzme u razmatranje i pošalje Poslanstvu nova uputstva za rad u vezi s ovim problemom. „Ako mu se ne pokloni poverenje (Nediću) i ne pruži mogućnost da uspostavi mir u Srbiji, moraće da podnese ostavku na ovaj položaj. To bi značilo opšti haos u Srbiji.“⁶

Mnogi drugi problemi potresali su Nedićevu vladu; stalni priliv izbeglica i nemoć vlade da im da smeštaj, ishranu, zaposlenje i drugo; gubljenje vlasti nad sopstvenim oružanim snagama, naročito posle dolaska Majsnera u Srbiju, februara 1942. itd. Uglavnom, Nedić je uvek, kada bi nastupila neka kriza u njegovoj vladi, upućivao memorandum vojnouppravnom komandantu Srbije. To on čini i 12. avgusta 1942. Od tog datuma, moglo bi se reći da počinje velika kriza Nedićeve vlade. Ona će dostići kulminaciju u septembru i oktobru.

³ AVII, br. reg. 1/2, f. 4, k. 169.

⁴ AVII, br. 16/7-3, k. 1. – Stanislav Krakov, n. d. str. 248, takođe tvrdi da je Nedićeva vlada krajem oktobra 1941. htela da podnese ostavku. U vezi s tim, „Nedić je bolestan od očajanja i jada pozvao kod sebe svoje najintimnije saradnike, generala Buru Dokića, Josifa Kostića i inženjera Ognjana Kuzmanovića, i saopštio im sve Sta je saznao o nesreći u Kragujevcu, te im je onda rekao da je dalje ostajanje srpske vlade postalo iluzorno, jer više nije u stanju da zaustavi ovo istrebljenje Srba, u kome se akcije Nemaca i komunista dopunjavaju i potpomažu. Pozvao sam vas pre ostalih ministara da vas obavestim da sam zbog svega ovoga odlučio da podnesem ostavku vlade i da za sebe tražim da budem upućen u zarobljeništvo, među svoje ostale drugove. Ako im to nije dosta, neka onda i mene streljaju“. Ova tri Nedićeva saradnika navodno su ga razuverila, te je odustao od podnošenja ostavke.

⁵ AVII, NAV-N-T-501, rol. 256, mf. 1141-42.

⁶ AVII, Bon, 3, 153516/17, Izveštaj od 13. II 1942.

Pomenuti memorandum Nedićeve vlade od 12. avgusta sadrži više pitanja koja ona traži da reši sa vojnoupravnim komandantom i njegovim nadležnim službama. U uvodnom delu govori se da je Nedić došao na čelo „vlade“ krajem avgusta 1941. da bi pomogao srpskom narodu i nemačkim okupacionim vlastima i da bi uništio komuniste. Kao rezultate jednogodišnje vladavine, Nedić ističe da je zaveden „red, mir i bezbednost“; da je „likvidirana komunistička partizanska akcija“; da je obnovljena celokupna privreda. Istovremeno, Nedić ukazuje na novu opasnost koja preti Srbiji od novog oružanog ustanka, na kome više nego ikada, kako to on veli, „insistiraju London i Moskva i na isti način njihovi sateliti u zemlji“. Latentnu opasnost da do ustanka ponovo dođe, Nedić vidi u sledećim momentima: prvo, što njegova vlada nema gotovo nikakve vlasti, što je u suprotnosti sa obećanjima koje mu je dao Dankelman; drugo, što bugarska vojska neprekidno čini zločine i pljačka stanovništvo, što će ga naterati da beži od kuće i stupa u redove partizanskih odreda; treće, Nedić ističe da je „najbolnije pitanje ishrane gradskog stanovništva“, jer se otkup, po naređenju Nemaca, vrši tako da se proizvođačima često oduzima sva količina namirnica, tako da i sami moraju da gladuju i da im za tržište ne ostaje ništa. I četvrto, Nedić u citiranom memorandumu ističe da Nemci i suviše pridaju značaj četničkom pokretu Draže Mihailovića.

U zaključnom delu memoranduma kvislinški srpski predsednik obećava da će izvršavati sva naređenja vojnoupravnog komandanta, pod uslovom da se njegovoj vladi da kolika-tolika autonomija. „Isto tako, iako ne želim da prejudiciram vaša dalja nastojanja, ja ću i nadalje, zajedno sa članovima srpske vlade, najlojalnije izaći u susret svim vašim zahtevima i ja ću, i pored svega gore navedenog, i nadalje izvršavati moju tešku dužnost, bez obzira na istorijsku odgovornost, koju ja imam da snosim pred narodom u Srbiji i uopšte pred Srpstvom, pošto ja smatram neumesnim i neloyalnim da u ovom trenutku, kada nemački narod vodi najveću bitku sveta za svoju budućnost i za spasavanje evropskih naroda pred boljševičkom nemanom, izrazim neke zahteve i želje.“⁷

Tako su Nedić i njegova vlada pisali vojnoupravnom komandantu Srbije 12. avgusta 1942. godine. Međutim, u narednom mesecu, u Nedićevom kabinetu kriza se zaoštrila do te mere da je on, po svemu sudeći, tada zaista nameravao da podnese ostavku i jedva da je bio sprečen u svojim namerama. Ceo problem rešavanja krize Nedićevog kabineta uzelo je u svoje ruke čak Ministarstvo spoljnih poslova Rajha, u čemu se posebno angažovao Ribentrop. Nedić je 12. septembra uputio novo pismo Baderu, u kome je ostavka njegove vlade najavljena, a samo dan kasnije (13. septembra), Bencler je poslao pismo Ribentropu i izneo mu prave uzroke krize „vlade narodnog spasa“. S obzirom na značaj ovog pisma, citiraćemo ga u širim izvodima: „I. Uz još nelikvidiranu krizu vlade, koja je nastala usled namere dvojice ministara koji pripadaju Ljotičevskoj grupi da istupe iz vlade, sada je došlo do nove krize vlade u ličnosti samog ministra-predsednika Nedića. On je danas, u nedelju, sa-

⁷ AVII, Mikroteka, N-T-501, rol. 256, mf. 1024-34.

zvao Ministarski savet i izjavio da ne može dalje da vodi poslove i da ga od toga ne mogu odvratiti ni navaljivanja nekih ministara. Naprotiv, za sutra, ponedeljak, sazvan je pod njegovim predsedavanjem redovni odbor, koji treba da formulile i obrazloži njegovu izjavu o redovanju. Istovremeno je Nedić otkazao govor na radiju, koji je za danas, nedelju, bio zakazan a u kome je želeo da se oštro obračuna s Engleskom i pukovnikom Mihailovićem. II. Kriza ima sledeće uzroke: kao što je poznato, Nedić (koji je nervozan, prenadražen, a i zdravstveno ne stoji najbolje) već duže vremena je zamoren od vladanja i u više mahova je najavljivao nameru da odstupi, ali od toga se dosad mogao odvratiti. Akutni povod za sadašnju krizu naročito su tri slučaja, naime: 1. dodatna isporuka žita, koju zahteva Berlin, 2. progoni Srba u Sremu, neposredno pred vratima Beograda, koji svakodnevno dovode do hapšenja i streljanja stotina pripadnika srpske narodnosti, čiji srodnici žive u Srbiji, 3. navodno pismo višeg SS i policijskog vođe Nediću, u kome se ovaj poziva da se uzdrži od bilo kakvog mešanja u Srpsku državnu stražu. (O tom pismu ni zapovednik ni ja dosad ništa ne znamo). Tačka 1. je svakako odlučujuća. Povodom razgovora u početku jula o prinosu i zahvatanju žetve u srpskom prostoru južno od Dunava, generalni opunomoćenik za privredu je dao izjave koje je Nedić tako shtavio i koje su tako i mogle da budu shvaćene, da će žetva u srpskom prostoru južno od Dunava biti upotrebljena samo za ishranu stanovništva i okupacionih trupa, dok se žito, naprotiv, neće izvoziti. Faktički, tada nije ni postojala (s obzirom na male žetvene prinose, koji su se očekivali) namera da se izvozi. (100.000 tona pšenice i kukuruza, predviđenih za Nemačku iz srpskog prostora, trebalo je pre da bude isključivo isporučeno iz Banata). To se izmenilo naredbom, donetom prilikom konferencije predstavnika okupiranih teritorija kod gospodina maršala Rajha u avgustu, da se iz srpskog prostora isporuči dodatak 100.000 tona pšenice i kukuruza, koje je generalni opunomoćenik za privredu morao da razreže isključivo na Srbiju južno od Dunava. O tom povišenju razreza je srpska vlada tek sada saznala. Nedić je posebno uzbuđen zbog tog novog nameta, jer u tome vidi kršenje reči date od strane jednog opunomoćenog predstavnika Velikonemačkog Rajha i pošto se on oseća osramoćen pred srpskim narodom, jer je u javnom govoru od 2. 8 izjavio da će sve žito ostati u Srbiji. III. Nedićeva ostavka u ovom trenutku imala bi, prema shvatanju svih nemačkih nadležstava u Srbiji, u sadašnjoj zaoštrenoj situaciji, u unutrašnjepolitičkom pogledu, veoma neželjenje posledice, a po mom mišljenju bi i spoljnopolitički mogla da bude snažno korišćena protivu nas. Naravno da će se sve pokušati da se Nedić zadrži, ali mi ovaj put, ipak, izgleda neizvesno da li će se u tome uspeti. Primorati Nedića, odbijanjem ostavke, da ostane na položaju ne obećava nikakav uspeh, pošto on želi, u slučaju da se povuče, da dođe u nemačko zarobljeništvo. Bez ustupaka sa naše strane neće se uspeti ovog puta da ostane, pogotovo što je on, osim toga, razočaran što su njegovi nesumnjivi uspesi u suzbijanju ustanika prošle zime i njegov i javno iznet pozitivan stav prema saradnji s Nemačkom ostali bez očekivanog priznanja s nemačke strane. Kako je on gledao u zvaničnom obećanju da će Srbija

nastaviti da postoji kao država, uz uključivanje u novu Evropu; u proširenju ovlašćenja njegovoj vladi, ili u otpuštanju bolesnih srpskih zarobljenika, koje mu je stavljeno u izgled, molim za uputstvo da li se u datom slučaju, u interesu Nedićeve ostavke na položaju, može privremeno odgoditi dodatna isporuka žitarica od 100.000 tona ili pak treba prihvatiti Nedićevu ostavku s obzirom na nemačku situaciju opskrbe.⁸

Bencler je, očigledno, bio dobro obavešten o krizi Nedićevog kabineta, mada do tada ništa napismeno nije dobio iz Nedićeve administracije. Nije isključeno da je Nedić, sem pisma (koje je 12. septembra uputio Bencleru), tog istog dana razgovarao sa Benclerom i izneo mu teškoće sa kojima se suočava. Jer Bencler je sasvim realno i autentično prikazao stanje Nedićeve vlade. A podatke o tome dobio je sigurno iz prve ruke, to znači lično od Nedića.

Feliks Bencler nije dugo čekao odgovor na svoje pismo. Po svemu sudeći, ono je imalo svoju težinu u Ministarstvu inostranih poslova u Berlinu. Odmah je ovo pitanje počelo da se proučava i hitno rešava. To se može zaključiti i iz pisma koje je podsekretar Rintelen, 15. septembra 1942, uputio državnom sekretaru fon Vajcsekeru. U njemu je naglašeno da Ribentrop o svemu ovom želi da obavesti Hitlera, te hitno traži od Bendera da mu ovaj da svoj predlog kako da se reši kriza Nedićeve vlade; koje mere da se preduzmu a da nemački interesi u Srbiji ne budu okrnjeni i da Nedićeva vlada normalno obavlja svoje funkcije, kao i ranije.⁹

Međutim, dok su se odgovorne službe nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji dogovarale sa Ministrom inostranih poslova Rajha o merama koje treba preduzeti radi saniranja prilika u Srbiji, Nedić je već napisao novi memorandum na oko 30 stranica, koji je 16. septembra 1942. uputio komandujućem generalu i zapovedniku u Srbiji, generalu artiljerije Baderu. U ovom dokumentu srpski ministar-predsednik najavljuje neopozivu ostavku. Većina razloga koje navodi, zbog kojih, navodno, njegova vlada ne može da obavlja svoje funkcije, bila je sadržana i analizirana u Benclerovom pismu od 13. septembra 1942. Uprkos svemu, Nedić ponovo iznosi istorijat i okolnosti pod kojima je njegova vlada formirana, uspehe koje je postigla na planu borbe protiv komunizma i teškoće na koje je naišao. Zbog svega toga traži da on i njegova vlada budu razrešeni dužnosti, koje su tada obavljali. Na prvom mestu, Nedić analizira probleme izbeglica i kako se ovo pitanje održava na ekonomsko-političkom planu u okupiranoj Srbiji, pa se u vezi s tim ističe: „Posle jednog izgubljenog rata, koji srpski narod nije želeo ni hteo, stisnut je u uske granice, u jednom kotlu obima otprilike 36.000 km², s blizu 4,2 miliona stanovnika. Skoro isti broj Srba ostao je van okupirane srpske teritorije. Sve veze, ekonomske, socijalne, pa čak i krvne veze s onim delovima srpskog naroda koji je ostao van granica okupiranog srpskog pro-

⁸ AVII, NAV-N-T-120, 200/153773-75. — Na kraju ovog pisma Bencler dodaje: „IV zapovednik mi saopštava, da on u datom slučaju neće sam odlučiti o Nedićevoj molbi za odstupanje, već da će pribaviti uputstvo najviših mesta.“

⁹ AVII, Bon, 3, 364/365.

stora, potpuno su presečene."¹⁰ U ovom delu memoranduma Nedić ponavlja da do tog datuma ima u Srbiji već 400.000 izbeglica, od čega su 86.000 nezbrinuta i maloletna deca.

Drugo pitanje koje Nedić analizira, odnosi se na bugarsku okupaciju znatnog dela Srbije. Poznato je da je rodoljubivo stanovništvo u Srbiji pružalo otpor raznim vidovima i formama nemačke okupacije, a od januara 1942. bugarskoj okupacionoj vojsci. To je Nediću i njegovoj vladi bilo dobro poznato i zbog toga su oni imali dosta glavobolje za sve vreme okupacije. Bugarske trupe su još tokom 1941. godine osiguravale železničku prugu Niš–Sofija; Niš–Zaječar, ali na početku 1942. one su ušle dublje u Srbiju; okupirale su još 5 okruga (kragujevački, kruševački, leskovački, moravski i niški), tako da su se primakli do samog Beograda. Sada su okupacioni režim obezbeđivale ne samo nemačke nego i bugarske trupe, a s njima su sarađivali kvislinški odredi. Ogorčenje stanovništva Srbije iz dana u dan se povećavalo, kako protiv nemačkog i bugarskog okupatora, tako i protiv njegovih saradnika. Ali, paralelno s tim, sve više se osećala nemoć Nedićeve vlade da izvršava svoj deo zadataka koje su mu postavili nacisti. Nediću se činilo da bugarska okupacija ruši ugled njegove vlade, stvara još veće antiokupatorsko raspoloženje stanovništva, pospešava partizansku borbu itd. Zbog toga on protestuje i najavljuje ostavku.

Posebno se u citiranom dokumentu „vlade narodnog spasa" analizira eksploatacija stanovništva Srbije, koju sprovode nemačko-bugarske trupe, i nemogućnost ovoga da ispuni obaveze, koje mu se nameću. Jer i sam Nedić priznaje da je u mnogim slučajevima stanovništvu Srbije oduziman najveći deo proizvoda, pa ih nisu imali, ne samo za ishranu već ni za seme. „No ta se čaša gorčine prelila", dalje ističe Nedić, „kada je Ekonomski štab, nasuprot obećanju koje je dao stanovništvu da neće nikakve namirnice izvoziti iz Srbije, naredio nemačkim i bugarskim trupama da prinudno oduzimaju hranu od stanovništva, i kada je počeo da je izvozi, bez saglasnosti srpske vlade, bez obzira na prehrambenu situaciju stanovništva i njegove potrebe za održavanje stoke i semena za narednu žetvu. Ovdašnja žetva u Srbiji je posebno slaba i donela je oko 24.000 vagona pšenice; žetva kukuruza ceni se na 45.000 vagona. Nemačke vlasti naredile su da se oduzme: pšenice 9.000 vagona, kukuruza 38.400 vagona. To naređenje stvaralo je među stanovništvom pravu paniku i izazvalo takvo uzbuđenje da će valjati strahovati od najgoreg, kao što je bežanje u šume, nemiri i slično."¹¹

Dosta prostora u memorandumu je posvećeno činjenici da Nedićeva vlada nema gotovo nikakve vlasti, pa je kao takva bila obični instrument u nemačkim rukama. Okupacione vlasti radile su s njom ono šta su htele. Svi su naređivali, pa je bilo slučajeva da naredbe ministru-predsedniku potpisuju i obični činovnici. Sve je to otežavalo situaciju u kojoj se nalazila Nedićeva vlada. Nedić u vezi s tim objašnjava: „Srpska vlada ne raspolaže nikakvim sredstvima ni mogućnostima da utiče na

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

tu situaciju; ona je potpuno paralisana pošto joj je već osam meseci oduzeta svaka vlast u zemlji; o autonomiji u vođenju zemlje ne može biti ni govora. Vlada nema skoro nikakvog udela u upravi zemlje, pošto je ostala bez izvršnih organa, jer joj je u policijsko-tehničkom smislu oduzeta svaka vlast i predata zapovedniku SS trupa. Vlada je čak dobila pismeno naređenje da ne sme Srpskoj državnoj straži izdavati nikakva naređenja. Dosadašnje pravo naređivanja vlade nad dobrovoljačkim i četničkim odredima, uz čiju je pomoć održala red i mir kao i javnu bezbednost u zemlji, oduzeta joj je i potčinjena Štabu zapovednika u Srbiji. Nemačka službena mesta, naročito pojedine feldkomandanture i krajskomandanture, parališu svojim direktnim mešanjem u unutrašnji život srpskog stanovništva, svaku aktivnost vlade. Nisu retki slučajevi da ta mesta pojedine akte vlade prosto negiraju i zabranjuju njihovo sprovođenje.¹²

Kvislinški sprski predsednik, razume se, nije zaboravio da iznese i veoma tešku finansijsku situaciju svoje vlade, koja je, objektivno gledajući, bila poražavajuća. Obaveze prema okupatorima iscrpljivale su do krajnjih granica stanovništvo Srbije, na čija su pleća nametane razne dažbine, kako bi se finansirao ogromni aparat nemačkih i bugarskih okupacionih jedinica. Bez obzira na razna opterećenja, koja je vršila putem razreza, Nedićeva vlada nije mogla da odgovori svojim finansijskim obavezama. Zato Nedić i ističe da teškoće njegovog kabineta otežavaju još i sledeće činjenice: „a) teška finansijska situacija, pošto se, naime, okupacionih troškova mora isplatiti svakog meseca oko 255 miliona dinara, osim sume od oko 100 miliona dinara, koji se plaćaju za smeštaj okupacionih trupa. Povrh toga, moralo se za formiranje SS divizija, pripadnika nemačke narodnosne grupe u Banatu isplatiti oko 200, a za formiranje Ruskog zaštitnog korpusa oko 250 miliona dinara, što je realno godišnjem rashodu od 4 do 5 milijardi dinara. To iscrpljuje finansijsku i ekonomsku sposobnost Srbije; stanovništvo naglo siromaši pošto pored gore navedenih davanja u novcu, mora da daje još stoku, mast, vunu,

¹² Isto. — U vezi s ovim pitanjem Nedić je dodao i ovo: „Aktivnost privrednog rukovodstva i njegovih organa, centrala, uprava i komesarijata, ide u tom pogledu dotle da njihova naređenja, ukoliko se uopšte dostavljaju vladi, imaju apsolutno imperativni karakter; i suviše često vlada za njih doznaje tek putem štampe ili kada su već izvršena. Usled toga vlada uopšte nije u mogućnosti da vodi ekonomsku politiku, pošto iznad njenih privrednih resora stoje centrale, koje svu vlast objedinjuju kod sebe iako bi, po zakonu, trebalo da budu izvršni organi vlade. Usled tog stalnog direktnog mešanja nemačkih vojnih i privrednih nadležstava u život srpskog naroda nezadovoljstvo je kod stanovništva dostiglo vrhunac, što neprijateljska propaganda iskorišćuje na svaki mogući način. Kako se iz svega gore izloženog vidi, srpska vlada je isključena iz svih poslova unutrašnje uprave, iako joj je prilikom njenog obrazovanja svečanom izjavom tadašnjeg vojnog zapovednika, gospodina generala avijacije Dankelmana bila zagarantovana puna autonomija unutrašnje uprave — pod vrhovnim nadzorom nemačke uprave. Na taj način paralisana vlada je pretrpela veoma teške gubitke u svom ugledu kod stanovništva; njen uticaj je postao bez ikakve vrednosti. Ona je spala na to da bude puki posmatrač događaja, na koje ne može da utiče i zato u nemogućnosti da akciju koju je preduzela u avgustu prošle godine privede kraju.“

voće, živinu, jaja, maslac i drvo. b) Uprkos obećanju da će ratni zarobljenici biti otpušteni, naročito oni koji su bolesni – čak su nemačke sanitetske komisije oko 3.000 označile kao potpuno nesposobne za privređivanje – već šest meseci nije puštena nijedna veća grupa ratnih zarobljenika.¹³

U zaključnom delu citiranog memoranduma, Nedić, sa svojom vladom, traži da oni budu razrešeni svoje dužnosti jer ne vidi svrhu da u tadašnjim okolnostima i dalje obavljaju funkcije koje su im poverile nemačke okupacione vlasti: „Ako se sve gore izloženo uzme u obzir, i gospodin zapovednik u Srbiji će uvideti da je položaj srpske vlade neodrživ i da je njena dalja aktivnost, i pored najbolje volje za saradnjom s Velikim Nemačkim Rajhom, i uprkos njenim velikim zaslugama za stvaranje novog poretka u Evropi, usled stanja stvari i navedenih činjenica postala nemoguća. Srpska vlada smatra da joj, posle svega gore izloženog, ne preostaje ništa drugo do da zamoli gospodina zapovednika u Srbiji da je razreši misije koja joj je poverena 29. avgusta prošle godine, pošto više ne može da udovolji svojim zadacima niti može da preuzme odgovornost pred Velikim Nemačkim Rajhom ni pred srpskim narodom, a ni pred sopstvenom savešću.“¹⁴

No, ipak, Nedić u istom ovom dokumentu ostavlja „odškrinuta vrata“ da bi, pod izvesnim uslovima, on i njegova vlada ostali i dalje da predamo služu nemačkim okupatorima. A ti su uslovi bili sledeći: „1) da, ‚vlada narodnog spasa‘ bude priznata jednim aktom Rajha za zakonskog zastupnika naroda Srbije; 2) da joj se preda ukupna administrativna vlast u okupiranom srpskom prostoru; 3) da se uticaj i kontrola nemačkih okupacionih vlasti nad srpskom vladom vrše s jednog jedinog mesta, pri čemu bi trebalo isključiti svako neposredno mešanje podređenih nemačkih instanci u srpsku upravu. I kao poslednje, ‚da vlada Rajha saopšti srpskoj vladi u kojoj se meri Srbija uzima kao učesnik u ekonomskoj obnovi Evrope‘, u tom smislu da taj doprinos bude u skladu s faktičkim ekonomskim mogućnostima Srbije i da se određuje u sporazumu sa srpskom vladom. Sprovođenje tako dogovorenih mera i obaveza valjalo bi prepustiti srpskoj vladi; prinudno oduzimanje životnih namirnica od strane okupacionih trupa trebalo bi smesta obustaviti.“¹⁵

Sta se može zaključiti iz memoranduma koji je Nedićeva vlada uputila komandujućem generalu i zapovedniku Srbije, 16. septembra 1942. Prvo, priznanje da je kvislinška uprava u Srbiji bila najobičnija marioneta u nemačkim rukama i da kao takva nije imala gotovo nikakve vlasti u svojim rukama; drugo, Nedić ne shvata (bar tako se može zaključiti iz celokupnog dokumenta) da u uslovima okupacije, kada je zemlja porobljena, ma koliko da su on i njegovi ministri bili odani silama Osovine, odnosno fašističkoj Nemačkoj, nije moglo biti ni reči o nekoj autonomiji, na čemu je Nedić redovno insistirao. Kvislinška uprava bila je obrazovana da sprovodi naređenja nemačkih okupacionih vlasti,

¹³ Isto.

¹⁴ Isto.

¹⁵ Isto.

a ne da vlada zemljom; treće, poražavajući je podatak, koji Nedić navodi, da je 1942. godine žetveni prinos pšenice i kukuruza iznosio na teritoriji uže Srbije oko 69.000 vagona, a od toga je stanovništvo moralo da preda u nemačke magacine oko dve trećine; i četvrto, poražavajuća je bila, takođe, ukupna finansijska situacija. Nedićeva vlada morala je iz sredstava godišnjeg budžeta da plaća: izdržavanje nemačkih okupacionih trupa; formiranje SS-divizije da bi ova sprovedila zločine nad stanovništvom Srbije; smeštaj nemačkih trupa; formiranje i izdržavanje ruskog zaštitničkog korpusa i mnoge druge obaveze. A koliko je pak bila pljačka koju su sami, na licu mesta, sprovodili nemački i bugarski okupatori, pa nedićevci, ljotićevci, četnici Koste Pećanca, kao i četnici Draže Mihailovića. O tome nije vođena evidencija; to se nikada neće moći ni utvrditi. Ali izvori NOP-a, sećanja savremenika i mnoga druga svedočanstva govore da je pljačka bila strahovita, svakodnevna, i da je stanovništvo pružalo otpor na razne načine.

Posle Nedićevog memoranduma svakodnevno su iz Beograda odlazila pisma u Berlin, a iz Berlina pristizala u Beograd. Uvek je u tim materijalima bila prisutna kriza Nedićeve vlade i uporno su se tražila rešenja radi stabilizovanja situacije. Tog istog dana, dakle, 16. septembra naveče, Bencler upućuje dva pisma u Berlin: jedno Ribentropu, opširenje, i drugo, konciznije – Vajcsekeru. I u jednom i u drugom pismu Bencler ponavlja pitanja koja je Nedić postavio, a ujedno daje svoje mišljenje kako se može prebroditi novonastala situacija u kvislinškoj administraciji. U izveštaju za Ribentropa, Bencler već ima više optimizma u pogledu krajnjeg ishoda krize, pa u vezi s tim dodaje: „Krizna srpske vlade je mojom trenutnom intervencijom skrenuta u mirnije vode, utoliko što ministar-predsednik Nedić sada priprema pismo u kome se još ne traži konačna ostavka, već se zasad samo izlažu preduslovi pod kojima srpski ministar-predsednik smatra da bi mogao da ostane na dužnosti.“¹⁶

¹⁶ AVII, NAV-N-T-120, 200/153771-72. – U daljem tekstu Benclerovog izveštaja Ribentropu rečeno je i sledeće: „2) Moj politički uticaj na krizu ostaje, na osnovu današnjeg razgovora sa zapovednikom, osiguran na sledeći način: a) Odluke Zapovednika u pitanjima vezanim za krizu donosiće se u sporazumu sa mnom; b) tretiranje krize putem pregovora sa srpskim i nemačkim mestima obavlja se preko mene, ali u najtešnjem sporazumu sa Zapovednikom; c) političko izveštavanje o krizi obavlja se, kao i dosad, preko mene. Ipak i Zapovednik podnosi istovremeno izveštaj Zapovedniku oružanih snaga Jugoistok, na šta ga obavezuju njegove službene instrukcije. 3) Zapovednik ima isto onoliko malo uticaja kao i ja na to, šta će i u kom obimu i kom mestu Zapovednik oružanih snaga Jugoistok dalje izveštavati.“

U izveštaju državnom sekretaru MSP Rajha Bencler je izneo pored ostalog i ovo: „Krizna vlade koja je nastala u Srbiji 12. septembra, ima uzrok u tome što je ministar-predsednik Nedić, koji je duša vlade, pod pritiskom koji već dugo vremena leži na njemu, pokleknuo i bar za trenutak nije video drugog izlaza da časno ostane na svom mestu. Stoga je odlučio da podnese ostavku... 65-godišnji Nedić, čije je zdravlje u poslednje vreme stradalo, izgubio je veru da će moći da ispuni zadatak koji je sam sebi postavio, name, da Srbiju potpuno izvede iz rasula kroz saradnju s Nemačkom i da joj pribavi mesto u novoj Evropi ... Već u januaru o. g., kada je bez ikakve pripreme naređeno da Bugari okupiraju gotovo trećinu ostatka Srbije, mini-

Izveštaj o opštoj krizi Nedićeve vlade poslao je komandujući general i zapovednik Srbije komandantu Jugoistoka tek 19. septembra 1942. Sadržina njegovog izveštaja bila je gotovo identična s onom u Bencle-rovim izveštajima. Paul Bader rešenje vidi u tome da nemačke okupacije *vlasti preispitaju svoju celokupnu politiku* prema Srbiji, kao i prema stanovništvu, koje je pritisnuto raznim dažbinama sa svih strana, i prema Nedićevoj vladi. Zato on insistira da se komandant Jugoistoka lično angažuje na rešavanju ovog problema; da u vezi s tim predloži Nemačkoj vrhovnoj komandi – (OKW)-u, način rešavanja krize i da, po mogućnosti lično doputuje u Beograd, kako bi, eventualno, svojim au-

star-predsednik je hteo da odstupi. Pošlo mi je za rukom da ga od toga odvratim, ali rana do danas nije zaceljena." Bencler govori i o mnogim faktorima koji su prinudili Nedića da podnese ostavku, a posebno naglašava sledeće: „Još jedan presudan uzrok koji je ministara-predsednika Nedića nagnao na odstupanje, leži u nejasnim odnosima komandovanja u Srbiji. Kako sam izložio u svom telegrafskom izveštaju od 7. aprila o. g. – ovde upravljaju brojna nemačka nadležstva jedno kraj drugog i jedno protiv drugog. Svako od njih oseća se ovlašćenim da izdaje naredbe ministru-predsedniku Nediću. Bez obzira na to što ga posleđuje da prima naredbe koje je potpisao neki vojni administrativni inspektor, kao što se desilo u jednom slučaju, njemu je nemoguće da se snađe u zbrci naredbi koje se ukrštaju, a često čak protivreče jedna drugoj. Za njega sadašnji darmar ima za dejstvo da tolika nemačka nadležstva rešavaju svoje sporove o nadležnosti i uzajamnu borbu za vlast preko njegovih leđa i otimaju mu komad po komad, ono malo vladinih ovlašćenja koja su mu bila data prilikom njegovog stupanja na dužnost. Tako mu je, na primer, sada oduzet svaki uticaj na ekonomsko područje, a i srpska policija je izuzeta iz njegovog komandovanja." Dodatna isporuka žita bio je, kako to kaže Bencler, spoljašni povod da izazove krizu Nedićeve vlade: „Kada je prvih dana jula kod generalnog opunomoćnika za privredu u Srbiji, održana jedna konferencija o pitanju prehrane, na kojoj su, između ostalih, učestvovali ministar-predsednik Nedić i ministar poljoprivrede Kujundžić kao i moj referent za privredu, postignuta je između nemačkih i srpskih nadležstava saglasnost o korišćenju ovogodišnje žetve. Tada se išlo od toga da petinu žetve treba isporučiti, dok bi ostatak bio ostavljen seljacima. Sem toga je preduzeta detaljna raspodela očekivanog žetvenog prinosa koja nije predviđala ni jedne tone za izvoz. Da li je došlo do izričitog uveravanja generalnog opunomoćnika za privredu u tom smislu, ne može se utvrditi besprekorno, pošto su iskazi u toj tački različiti. Uz prikaz u mom telegrafskom izveštaju od 13. septembra o. g. – mogu u dopunu samo da dodam da je po svim konstatacijama koje sam u međuvremenu učinio, ministar-predsednik Nedić faktički bio u pravu da pretpostavi da se žetva u srpskom prostoru južno od Dunava neće uzimati za svrhe izvoza, već isključivo za prehranu okupacionih trupa i stanovništva. Izvoz za Nemačku i Italiju trebalo je da bude pokriven iz žetve u Banatu o kom nije bilo raspravljano na konferenciji. Nedić je, kao i ministar poljoprivrede Kujundžić, posle toga, uz saglasnost nadležnih nemačkih mesta, govorio srpskom stanovništvu preko radija u tom smislu. Generalni opunomoćnik za privredu čijem su štabu ti govori bili podneti na odobrenje, ali koji izjavljuje da ih sam nije poznao, nije bar ni po njihovom objavljivanju u štampi protivrečio njihovoj sadržini. Zato je za ministra-predsednika Nedića bio posebno težak udarac kada je na osnovu konferencije predstavnik okupatorskih oblasti kod gospodina maršala Rajha u Berlinu, održanoj 8. avgusta, naređeno da Srbija ima da isporuči još 100.000 tona pšenice i kukuruza. Tu isporuku treba da snosi isključivo Srbija na jugu od Dunava. Odgovarajuće zvanično saopštenje nije do 12. septembra o. g. još dostavljeno Nediću, zbog čega se ja dosad još nisam osetio pobuđenim da intervenišem. No on je tu stvar saznao neslužbeno i posebno je utvrdio da je izvoz iz Srbije već započeo."

toritetom doprineo da se u ovom delu Balkana, ukupna vojno-politička situacija poboljša.¹⁷

Posle mnogih informacija, dobijenih iz Beograda i Soluna (o kojima je Ribentrop, pa i Hitler, bio redovno obaveštavan), Vorman 24. septembra u pismu Bencleru insistira da ovaj što pre Ribentropu dostavi svoje mišljenje, o tome na koji način da se reši kriza Nedićeve vlade.¹⁸ Bencler je vrlo brzo udovoljio zahtevu svojih pretpostavljenih. U vezi s tim poslao je specijalni izveštaj 28. septembra, u kome je rečeno pored ostalog: „Slobodan sam da zamolim da se ispita ne bi li pokušaj da se Nedić zadrži na položaju, trebalo da se učini tako što bi se jednoj njegovoj molbi, da dođe na razgovor u Berlin, udovoljilo. Nedićeva poseta Berlinu bi, čak i ako pri tom ne bi mogli da se učine nikakvi bitni stvarni ustupci, mogla da osnaži njegov položaj u Srbiji, a istovremeno prema spolja podvukla bi političko vodstvo Ministarstva spoljnih poslova. U slučaju da gospodin ministar spoljnih poslova ne želi lično da primi Nedića, prijem bi mogao da se izvede preko gospodina Državnog sekretara. Kao rezultat posete mogla bi tada da se da izjava o priznanju njegove vlade kao legalne vlade Srbije, a koju Nedić želi; da bude data u obliku izjave samog Nedića srpskoj javnosti, pri čemu, naravno, ta izjava treba da bude tačno usklađena s mišljenjem Ministarstva spoljnih poslova. U slučaju da ova inicijativa može pobliže da se uzme u razmatranje, bilo bi, dakako, potrebno da se putem jednog razgovora između mene i Nedića, razjasni da ne bi Nedić, eventualno, i posle takvog jednog prijema, ipak, odmah odstupio.”¹⁹

Benclerovi predlozi za rešavanje krize u kvislinškoj upravi u Beogradu bili su osnova na kojoj je Ministarstvo spoljnih poslova Rajha napravilo koncepciju kako bi se sve teškoće prevazišle. Već 5. oktobra, na predlog podsekretara Sonnleithnera, Ribentrop je Hitleru detaljno izneo plan kako da se reši kriza Nedićeve vlade.²⁰ Hitler ga je u pot-

¹⁷ AVII, NAV-N-T-501, 256/1007-10. — U zaključnom delu izveštaja Bader naglašava: „Po mišljenju komandujućeg generala je opstanak Nedićeve vlade poželjan i sa vojničkog gledišta. Odlazak te vlade bi, nesumnjivo, bio potisak DM pokretu. Nema sumnje u dobru volju ministra-predsednika Nedića za saradnju s Nemcima; ne postoji za Nedića naslednik koji bi bio jednake vrednosti.”

¹⁸ AVII, NAV-N-T-120, 200/153688-89.

¹⁹ AVII, NAV-N-T-120, 200/153784-87.

²⁰ AVII, Bon, 3, 378—381. — U jednom delu Ribentropove beleške za Hitlera rečeno je: „Obećanje kojim bi se na bilo koji način proširivale nadležnosti srpske vlade ne može se, kako stoje stvari, dati generalu Nediću. Ja nameravam da poslaniku Bencleru dam uputstvo da u sporazumu sa Zapovednikom u tom smislu izvesti ministra-predsednika Nedića. Ovo mi izgleda ispravno zato što smo mi posebno zainteresovani za dalji ostanak Nedićevog kabineta u dejstvu, pošto samo time mogu da izgledaju zajamčeni relativan mir, neometane za rat važne linije snabdevanja koje vode kroz Srbiju do Soluna, a odatle dalje za severnu Afriku, kao i dobijanje sirovina važnih za naše vođenje rata (bakar, olovo, antimon, cink), a i zato što se vođenje poslova armijskog generala Nedića, kao ministra-predsednika, apsolutno pokazalo dobrim. U datom slučaju moglo bi se pomišljati na to da se ministru predsedniku jednom omogući da dođe na razgovor u Ministarstvo spoljnih poslova u Berlinu, pošto bi poziv na takav jedan razgovor nesumnjivo ojačao njegovu poziciju u Srbiji na jedan za nas poželjan način.”

punosti prihvatio, pa je Ribentrop, samo nekoliko dana kasnije (9. oktobra), uputio Bencleru pismo sledeće sadržine: „Poslaniku Bencleru se stavlja u zadatak da u sporazumu sa zapovednikom, ministra-predsednika Nedića na memorandum od 16. 9 usmeno obavesti u tom smislu da je za vladu Rajha poželjno da vođenje poslova srpske vlade i dalje bude u njegovim rukama. Uz pojedine tačke njegovog memoranduma, koji je u Berlinu podrobno proučen, treba reći sledeće: 1) utvrđivanje količina žitarica koje Srbija treba da isporuči, moći će konačno biti izvršeno tek kada se bude raspolagalo rezultatom berbe kukuruza. No, zahtev za isporuku žitrica, po shvatanju vlade Rajha, u svakom slučaju ne daje razloga za odstupanje srpske vlade. 2) Što se tiče događaja u Sremu, Poslanstvo u Zagrebu ih je stavljalno na dnevni red razgovora sa hrvatskom vladom, a to je dovelo do opozivanja specijalnog policijskog opunomoćenika Tomića iz Srema. I u brojnim pojedinačnim slučajevima mi smo zbog tih događaja uspešno intervenisali. 3) Ne postoji namera da se nadležnosti srpske vlade podvrgnu daljim ograničenjima, ali joj, svakako, ne bi mogla biti data nikakva obećanja za dalje proširenje sadašnjih nadležnosti. Dalje tretiranje tog pitanja mora ostati zavisno od dalje konsolidacije odnosa u Srbiji. Nemamo pravo nadzora u svim instancama i nemamo pravo davanja direktiva centralnim vlastima, ostaje, naravno, netaknuto od toga. 4) Što se tiče Nedićeve želje da bude priznat kao legalna vlada, to već sama činjenica da njegov kabinet vodi vladine poslove pod nadzorom nemačkog vojnog zapovednika, dokaz je za to da mi u njemu gledamo legalnog nosioca javne vlasti u Srbiji. No mi ne bismo imali ništa protiv da mu to i izričito potvrdimo u formi koja još treba da se ugovori. 5) U pogledu bugarske okupacije ne može se gospodinu Nediću staviti u izgled njeno ukidanje i smanjenje, ali bismo ga podsetili na to da mu je svojevremeno bilo saopšteno da je okupacija od strane Bugarske samo prolaznog karaktera i da ne znači aneksiju. 6) U pogledu povratka tuberkuloznih ratnih zarobljenika, nadamo se da ćemo željama generala Nedića u najkraćem roku moći da izađemo u susret. Pojednosti o ovome bi bile još saopštene.”²¹

Posle Ribentropovog pisma Bencleru, ceo tok krize Nedićeve vlade, moglo bi se reći, skrenut je u mirnije vode. Naime, to je bilo, u stvari, vreme završetka reorganizacije okupacionog sistema, a istovremeno je okončan duel između Turnera i Majsnera, čije se rivalstvo osećalo tokom cele 1942. godine. Sukobi između ova dva visoka nemačka funkcionera u štabu komandanta Srbije imali su negativne reperkusije i na stabil-

²¹ AVII, Bon, 3, 385–388. – U daljem tekstu Ribentropovog pisma Bencleru rečeno je i ovo: „Molim vas da se sada obratite resorima koji su u pitanju da izdaju uputstvo svojim instancama u Beogradu, da u svim stvarima koje bi mogle da dobiju političko značenje, ne izdaju nikakva naređenja srpskoj vladi niti da vode s njom bilo kakve pregovore bez prethodne saglasnosti Opunomoćenika ministarstva spoljnih poslova koji je postavljen Firerovom odlukom pri Vojnom zapovedniku u Beogradu. Resore trpba zamoliti za izričitu potvrdu da će odgovarajuće instrukcije izdati. Dalje vas molim da Vrhovnu komandu (OKW) obavestite u tom smislu da se poslanik Bencler ovlašćuje da u svim poslovima opštepitičkog značenja, koja se tiču Srbije, i neposredno stupite u vezu sa Zapovednikom Jugoistoka.”

nost Nedićeve vlade, koja je ionako bila nesposobna i uzdrmana sa svih strana. U stvari, Turner je bio glavni kontrolor kvislinške uprave u Srbiji, i bio je smenjen 9. novembra 1942; istovremeno, pojačana je Maj-snerova uloga. Znatno ranije proširena su Benclerova ovlašćenja, i on će biti konsultovan o svim pitanjima političkog karaktera, koja su mogla izazvati političke posledice. U vezi s tim Ribentrop je 9. oktobra dostavio baronu fon Vajcsekeru dodatak ovlašćenjima za opunomoćenika Ministarstva spoljnih poslova u Beogradu. U opisu dodatnog ovlašćenja rečeno je sledeće: „S obzirom da svoju nadležnost koja se zasniva na Fire-rovoj naredbi od 28. aprila 1941. za sva pitanja spoljno političkog karaktera, koja mogu da se jave u Srbiji, ostala nemačka nadležstva u Srbiji su dužna da poslanika Benderà drže u toku svih stvari koje mogu da imaju političke konsekvence, a i onih koje su vojnog, administrativnog i ekonomskog karaktera, i da pre donošenja odluka bilo koje vrste, kojima pripada politički domašaj, pribave njegovu saglasnost, pošto je on samo sada u mogućnosti da udovolji svojoj odgovornosti za političke pregovore sa srpskom vladom.“²²

Posle ovih dodatnih ovlašćenja, Bencler je mogao samostalnije da deluje u svim pitanjima okupacione politike u Srbiji pa, razume se, i u pogledu učvršćenja kvislinške uprave. On je posle toga vodio gotovo svakodnevne razgovore sa Nedićem i pojedinim njegovim ministrima i uspeo je, konačno, da ubedi srpskog ministra-predsednika da odustane od svoje namere, tj. da povuče ostavku. Zato je Bencler već 28. oktobra bio u mogućnosti da obavesti Ribentropa da je kriza u kvislinškoj upravi prebrođena i da se nada da će ubuduće sve biti u redu. U jednom delu tog Benclerovog izveštaja rečeno je sledeće: „Shodno uputstvu, obavestio sam ministra predsednika Nedića. On se veoma obradovao pozivu gospodina ministra spoljnih poslova Rajha da poseti Berlin i zamolio je da se gospodinu ministru spoljnih poslova Rajha prenese njegova najiskrenija zahvalnost na tome. Veliki utisak je na njega, takođe, učinilo saopštenje koje sam mu učinio na osnovu jučerašnjeg telefonskog razgovora sa generalnim konzulom Seteom o sad već odlučenom povratku zasad 1.000 obolelih srpskih ratnih zarobljenika. On mi je potvrdio da je sad konačno odustao od svojih namera da podnese ostavku. Sporazumeli smo se da činjenicu o njegovom pozivu za Berlin treba zasad držati u tajnosti, i prema njegovim ministrima.“²³

Tako je, bar privremeno, okončana kriza Nedićeve vlade. Mnogi problemi su, međutim, i dalje ostali nerešeni. Kriza je, prema tome, bila samo prividno rešena i privremeno skinuta s dnevnog reda. Nedićev pokušaj da njegova vlada bude aktom vlade Rajha priznata za „legalnu vladu“, da u njegovu nadležnost pređe uprava, privreda i policija a da nacisti zadrže samo pravo kontrole, nije uspeo. Takođe, Nemci nisu hteli da daju nikakvo zvanično obećanje u pogledu sudbine Srbije u takozvanoj „novoju Evropi“. Jedino u čemu je Nedić uspeo, to je obećanje vlade Rajha da će u pogodno vreme biti pozvan u Berlin i izložiti pro-

²² AVII, NAV-N-T-120, 200/153811-12.

²³ AVII, NAV-N-T-120, 200/153703.

bleme svoje vlade. Videćemo u posebnom poglavlju da će Nedić otputovati u Berlin tek 18. septembra 1943. godine i da će rezultati njegove posete biti veoma slabi. Jer je očigledno da Hitler, prema tome ni Ribentrop, nisu bili spremni na bilo kakve ustupke Nediću. U interesu im je bilo da ga zadrže kao saradnika, pa su taktizirali i gledali da dobiju u vremenu. To su *bili oprobani* trikovi nacista i u *ostalim* okupiranim delovima Evrope pa, razume se, i u Srbiji. A to što je Nedić bio prijatelj Nemaca i radovao se njihovim uspesima, to, u krajnjoj liniji, naciste nije interesovalo. Važno je bilo da on i njegovi ministri slušaju, da izvršavaju njihova naređenja, da obezbeđuju „red, mir i bezbednost“ i maksimalnu eksploataciju privrednih bogatstava.

SUKOBI U VRHOVIMA KVISLINŠKE UPRAVE U SRBIJI

Krizne situacije Nedićevog kabineta nastajale su i zbog stalnih sukoba unutar vlade. A bili su stalno podsticani sa raznih strana i motivisani raznim željama, odnosno ciljevima. Videli smo u prethodnom tekstu da je još u periodu Saveta komesara, a naročito za vreme njegove krize, došlo do oštrih sukoba između grupe pripadnika Dimitrija Ljotića i komesara-„stojadinovičevaca“, koji su podržavali politiku Milana Aćimovića. Te suprotnosti i sukobi preneti su i na Nedićevu vladu i to će je opterećivati za sve vreme okupacije i činiti je manje efikasnom u sprovođenju nemačke okupacione politike u Srbiji. Grupni, stranački sukobi u vladi prenosili su se i na kvaslinške vojne formacije, koje su formalno predstavljale „Nedićevu oružanu silu“; svaka od njih je imala svoju komandu, ali su one izvršavale više naređenja pojedinih nemačkih službi nego Nedićeve vlade.

Nisu bili retki sukobi između srpske kvaslinške žandarmerije i Ljotićevih dobrovoljaca; zatim, između dobrovoljaca i četnika Koste Pećanca; između ovih poslednjih i Srpske državne straže itd. Nedić se trudio da to spreči, ali je u tome imao sve manje uspeha. Kako su se ti sukobi odražavali na terenu, vidi se iz mnogih izveštaja okružnih i sreskih načelnika. Na primer, u izveštaju sreskog načelnika trnavskog sreza od 31. januara 1942 (koji je upućen Ministarstvu unutrašnjih poslova Nedićeve vlade) rečeno je da se pripadnici V dobrovoljačkog odreda ponašaju po selima i varošicama čačanskog okruga kao pravi razbojnici: hapse, streljaju, vešaju; pljačkaju sve što nađu. U vezi s tim se traži da se lično Nedić obavesti o ovim kriminalnim aktima, za koje je rečeno da će ponovo sve stanovnike naterati da beže u šume.²⁴ Izveštaj sličnog sadržaja uputio je 28. februara 1942. i načelnik sreza mlavskog. U jednom njegovom delu pisalo je sledeće: „Što se tiče lične i imovinske bezbednosti, sreski načelnik tvrdi da je ta bezbednost ugrožena i da je ugrožavaju organi bezbednosti, tj. specijalno VI dobrovoljački odred, i to na taj način što se vrše hapšenja bez znanja i obaveštavanja upravne vlasti; pretresi stanova, lični pretresi, rekvizicija bez davanja ikakvih potvrda, određivanja na kuluk i slično.“²⁵

²⁴ AVII, Nća, reg. br. 1/1, f. 14, k. 138.

²⁵ AVII, Nća, reg. br. 1/1, f. 5, k. 138.

Isto tako, Obaveštajni odsek Srpske dobrovoljačke komande redovno je donosio izveštaje da četnici Koste Pećanca i pripadnici Srpske državne straže krstare po selima i pljačkaju. U jednom izveštaju od 15. marta 1942. kaže da je odred SDS opljačkao sve suvomesnate proizvode u selima šabačkog okruga; da su pripadnici SDS hapsili seljake bez ikakvog razloga itd.²⁶ A u izveštaju od 28. marta naglašava se da su odredi K. Pećanca na terenu prokupačkog sresa izvršili mnoge zločine, koji po svireposti previzilaze ono što je tamo radila bugarska okupaciona vojska.²⁷

Ove primere nismo navodili da bismo dokazivali da je takvih slučajeva bilo. To je opštepoznata činjenica, i o tome je dosta pisano. Hteli smo, međutim, jedino da iznesemo kako kvislinške vojne jedinice iz sastava „Nedićeve oružane sile“ jedna drugu optužuje za nedela koja vrše protiv *svog* naroda, a i jedni i drugi to rade.

Neslaganja u Nedićevoj vladi podgrejavale su i nemačke okupacione vlasti. Turner, na primer, dok se nalazio na čelu Upravnog štaba, za sve vreme je podržavao Aćimovića i njegovu saradnju sa četničkim pokretom Draže Mihailovića. Na drugoj strani, Majšner je odmah po dolasku u Srbiju favorizovao ličnost Dragog Jovanovića. Njegovom zaslugom, Jovanović je kasnije bio postavljen za šefa Srpske državne bezbednosti, čime je njegova uloga u kvislinškoj hijerarhiji znatno porasla. Nedić se nije slagao sa takvim forsiranjem čoveka koji je sada imao tri funkcije: predsednik gradske opštine, upravnik grada Beograda i šef Srpske državne bezbednosti. Nedić se, takođe, nije slagao ni sa Milanom Aćimovićem i gledao je u svakoj prilici da ga izbací iz vlade. Prema tome, ministar-predsednik nije trpeo Dragog Jovanovića, ali ni Milana Aćimovića, jer su mu i jedan i drugi bili veliki rivali, a dobro su stajali sa pojedinim odgovornim ličnostima u nemačkom okupacionom aparatu u Srbiji. U vezi sa sukobom, koji je postajao između Nedića i Aćimovića, agent BDS, koji se nalazio u samom vrhu Nedićeve vlade, pisao je svojim pretpostavljenima 23. maja 1942: „U vezi sa poslednjim vestima koje se šire u Beogradu, doznaje se da je položaj ministra Aćimovića prilično uzdrman. Postoje različita mišljenja o razlozima njegovog slabog položaja. Generalni opunomoćenik za privredu Nojhauzen je mišljenja da je došlo do napetog stanja između Nedića i Aćimovića jer poslednji još uvek ima previše obzira prema Draži Mihailoviću. Ljotićevci raspolažu sa informacijama, prema kojima je Aćimović loše opisan, osim kod Turnera. Najbolji simptom za opadanje Aćimovićevo upliva vidi se i po tome što se namerava osnovati Sekretarijat za javnu bezbednost (policij-

²¹ AVII, Nća, reg. br. 3/2-2, k. 92.

²⁷ AVII, Nća, reg. br. 1/1, f. 5, k. 138.

ska direkcija za čitavo okupirano područje), kojim će, navodno rukovoditi, Dragi Jovanović."²⁸

Tanasije Dinić, jedan od glavnih stubova Nedićevog kvislinškog aparata, u izjavi koju je dao na saslušanju pred islednim organima UDB-e, 25. februara 1946, govori, između ostalog, o kontaktima Milana Aćimovića sa Dražom Mihailovićem i o navodnom neslaganju Milana Nedića: „Saradnja između Aćimovića i Draže Mihailovića bila je Nemcima poznata, te prema tome ja nisam imao potrebe da o toj saradnji obavestavam Gestapo. Ja se sećam još iz 1941. g., kada su Nemci sklopili sporazum sa Kostom Pećancem. Tom prilikom sam naišao u Upravni štab gde sam zatekao Aćimovića, Krausa, Kisela i, mislim, Helma. Pili su šampanjac i Aćimović je tada rekao kako ćemo proslaviti uskoro sastanak sa Dražom. Još pre ovoga Aćimović je dobio od Nemaca 10 miliona dinara, radi pomaganja organizacije DM."²⁹

²⁸ Arhiv SUP Srbije, BDS, neregistrovano, Izveštaj agenta 139 od 23. V 1942. – Tanasije Dinić je na saslušanju pred islednim organima u Beogradu 25. II 1946, na traženje islednika da objasni kakve su bile nesuglasice između Nedića i Aćimovića, dao sledeći odgovor: „Ne bih tačno mogao reći kakve su to bile nesuglasice, ali mislim i pretpostavljam da je to dolazilo otuda što je Aćimović favorizovao i podržavao organizaciju DM. Tako Aćimović je predlagao da se svuda po unutrašnjosti u okružnim i sreskim mestima, pa i opštinama, formiraju odbori sastavljeni od desničara koji bi, nezavisno od zvaničnih upravnih vlasti, povelili inicijativu za obezbeđenje reda i mira. Ovi odbori bili bi direktno pod centralnim odborom u Beogradu. Tendencija stvaranja ovih odbora bila je ta da se isti stave na raspoloženje Draži Mihailoviću i da rade kao njegovi organi (Arhiv SUP-a Srbije, neregistrovano). Još kada je osnovana Nedićeva vlada, avgusta 1941, agent BDS, u jednom svom izveštaju, napisao je da odnosi između Nedića i Aćimovića nisu ružičasti: „Ali najveća teškoća je došla od tadašnjeg komesara za unutrašnje poslove Milana Aćimovića. Ovaj je u osnovi, u svojoj duši protivan jednoj vladi Nedića i protiv njenog rada račišćavanja, koji se može u energičnoj meri pretpostaviti i on je igrao 'na dve stolice'. S jedne strane ne bi hteo da pokvari svoje stare veze sa bivšim vlastodržcima, odnosno prema zloglasnim slobodnim zidarima. Ljotić misli da je sledeći Aćimovićev plan: Neka jedan režim posle drugog bez autoriteta i probojne snage propada. Onda bi nemački Vermaht bezobzirno intervenisao i on bi, koji se napravio mezimcem, kao onaj koji je poslednji ostao, i najmanje izvršene olakšice pretpostavio narodu kao njegov rad na spasavanju. S jedne strane, on bi tu stajao kao spasilac, ako i Nemci pobeđu; ali ako, s druge strane, dođe do jednog poraza Nemačke, tada bi se on mogao, sa izgledima punog prava, da prikaže pobedniku kao jedan samopožrtvovani spasilac srpskog naroda" (Arhiv SUP-a Srbije, B, D, S, neregistrovano).

²⁹ Arhiv SUP Srbije, neregistrovano, Zapisnik o saslušanju Tanasija Dinića, od 25. II 1946. Agent BDS, u izveštaju svojoj nadležnoj ustanovi, od 28. V, piše o grupama iz redova Ljotića i Milana Nedića koje su radile da bi izbacili Milana Aćimovića iz Nedićeve vlade. „Karakteristično je da se u varoši priča da pomoćnik ministra Ceka Đorđević i njegov intimni prijatelj Tasa Dinić imaju dobre veze s narodnim pokretom 'Zbor', koje imaju za cilj da se ukloni Aćimović. Položaj ministra unutrašnjih poslova zauzeo bi onda jedan od gore imenovanih. Ove se vesti potvrđuju takođe u krugovima Ljotićevaca. Đorđević se sastaje sa Ljotićem svaki treći ili četvrti dan. Saznao sam od jednog od vodećih članova partije da je sam video Đorđevića s Ljotićem, ali ne u svojoj kući, nego na jednom posebnom sastanku" (Arhiv SUP-a, BDS, neregistrovano).

Mnogi nemački, pa i kvislinški izvori govore da je Milan Nedić bio u lošim odnosima i sa Dimitrijem Ljotićem. I pored toga što su njih dvojica pre rata po izvesnim pitanjima saradivali, vezale su ih, na izvestan način, i rodbinske veze. Ljotić je tokom avgusta 1941. uporno nastojao da dovede Nedića na čelo kvislinške srpske vlade, ali ne zato što ga je volio i cenio, već da bi Milana Aćimovića prinudio da podnese ostavku. Međutim, dalje u toku delovanja Nedićevog kabineta, Ljotić je ministra-predsednika, kao i ranije Milana Aćimovića, ucenjivao preko svojih ljudi, koji su zauzimali položaje ministara u Nedićevoj vladi. Ustaški oficir za vezu pri vojnoupravnom komandantu poslao je svojim pretpostavljenima u Zagreb 18. maja 1942. izveštaj, u kome je, pored ostalog, rečeno: „U toj vladi traju već dulje vremena nesuglasice. Sukobi su na sednicama vlade vrlo česti. Ljotićevci uporno traže jača ministarstva. Oni bi svakako hteli Ministarstvo unutrašnjih poslova, koje sada vodi Stojadinovićev čovek, Aćimović.“³⁰

O sukobima unutar „vlade narodnog spasa“ dosta podataka daje nemačka partijska obaveštajna služba BDS – zapovednik policije sigurnosti i Službe bezbednosti (kojom od februara 1942. rukovodi Emanuel Šefer). Prema onome što je rukovodilac III odeljenja BDS, SS-Hauptsturmführer Reksajzen (raniji rukovodilac EK-a u Osijeku), konstatovao u svom izveštaju Seferu, 4. aprila 1942, došlo je unutar Nedićeve vlade do političkog previranja, grupašenja, borbe za prevlast i zauzimanja raznih stavova u odnosu na Nemce. Reksajzen, naime, navodi da njihov najbolje upućeni agent (koji potiče iz krugova same vlade) izveštava o nastojanjima pojedinih ministara i političkih grupa, kao i o borbi triju političkih frakcija za prioritet i vodstvo unutar vlade, što sprečava njeno efikasno delovanje. Kako se navodi u citiranom izveštaju, već tada su u Nedićevoj vladi postojale tri grupe i svaka je nastojala da zauzme važnije resore u vladi, da ima više uticaja na celokupnu upravu u zemlji i da bude u što boljim odnosima sa Nemcima. U prvoj grupi, prema ovom izveštaju, nalazio se lično Nedić i njegov blizak prijatelj Velibor Jonić, zatim general Kostić, Ognjen Kuzmanović i Dura Dokić. Ta grupa izdala je – kako to navodi pomenuti agent – u svojoj borbi za prevlast, jedan memorandum, koji je, navodno, sastavio Jonić i koji je bio upućen vojnoupravnom komandantu Srbije i Ministarstvu spoljnih poslova Rajha.³¹ U njemu su prikazani prvenstveni ciljevi Nedićeve grupe. Naime, stvaranje jedne državne stranke i ustanovljenje položaja srpskog guvernera ili državnog rukovodioca, koji bi bio iznad predsednika vlade. Posebno se naglašava da je u spletu intriga unutar same vlade, Nedić računao s tim da zauzme prvi položaj, dok se Jonić nadao da će sebi obezbediti položaj predsednika vlade.³²

³⁰ AVII, NDH, br. 44/2-2, k. 242.

³¹ Reč je o memorandumu koji je Nedić uputio preko poverenika Druškovića u Berlin, marta 1942, bez znanja nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji i zbog čega je imao dosta neprilika. Zbog toga je Bencler u pismu od 30. III 1942. tražio od svojih pretpostavljenih u Berlinu „da li je Drušković opet poneo sobom u Berlin neki Memorandum ili sličan akt od ministra predsednika Nedića o željama srpske vlade“ (AVII, NAV-N-T-120, 200/153573).

³² Arhiv SUP-a Srbije, BDS, neregistrovano.

Drugu grupu predvodio je ministar unutrašnjih poslova Milan Aćimović. Izveštaji BDS, kao i neki drugi izvori, navode da je Aćimović svoju koncepciju zasnovao na činjenici što je još pre rata bio u prijateljskim odnosima sa nacističkom Nemačkom i što je njenim obaveštajnim službama činio značajne usluge. Kako se u izveštaju navodi, Aćimovićevo gledište na vojno-političku situaciju u svetu bilo je sledeće: Nemačka će uskoro pobediti SSSR i primorati Englesku na mir. U tom slučaju bi se u zemlju vratio Stojadinović i postao guverner Srbije, dok bi on, tj. Aćimović, zauzeo položaj predsednika vlade. U istom izveštaju se dodaje da je Aćimović u pomenutom pravcu vrlo aktivan i da održava veze sa Srbima-izbeglicama iz Hrvatske, inače bivšim članovima URS-a, kao Dušanom Bogunovićem i advokatima: Novkovićem, Radančevićem i Radošem Vojkovićem (svi su oni ranije živeli u Zagrebu).³³

Treću grupu u Nedićevoj vladi predstavljali su Mihajlo Oljčan, ministar privrede, i vođa „Zbora“ Dimitrije Ljotić. Ovaj je formalno još bio komesar za obnovu Smedereva. U citiranim izveštajima BDS navodi da je Ljotić nameravao da postane guverner Srbije, u kom bi slučaju Oljčan došao u kombinaciju kao predsednik vlade. Pošto nije potpisao ranije citirani memorandum, koji je poverenik Drušković poneo u Berlin, Oljčan je doveo sebe u veoma neugodnu situaciju. Naime, Nedić je doneo odluku da ga razreši dužnosti ministra, ali, na Ljotićevu intervenciju, on je odlukom vojnoupravnog komandanta i dalje ostao u vladi kao ministar bez portfelja.³⁴

Razume se da sve ove izveštaje obaveštajne službe BDS treba primiti sa rezervom u pogledu koncepcije i planova pojedinih grupa. Međutim, činjenica je da su te tri grupe postojale i da je Dimitrije Ljotić sve više imao pretenzije da on zameni Nedića, ukoliko ovaj podnese ostavku. Ali nemačke okupacione vlasti u Srbiji, iako su najuže saradivali sa Ljotićem i pripadnicima njegovog „Zbora“, ipak nisu bile spremne da ispune Ljotićevu želju, pošto su računali da on nema dovoljno autoriteta među stanovništvom Srbije.

Intrige u Nedićevoj vladi podsticala je i žena Milana Stojadinovića, koja je za sve vreme okupacije bila u Beogradu i najuže saradivala sa Milanom Aćimovićem i njegovim istomišljenicima. Imala je kontakte i sa pojedinim službama nemačkih okupacionih vlasti u Beogradu. Nemačka obaveštajna služba budno je pratila njeno kretanje. O njenoj aktivnosti Bencler je u nekoliko navrata slao izveštaje svom resornom ministarstvu u Berlin. To čini i u izveštaju od 25. maja 1942, u kome navodi da je supruga Milana Stojadinovića pozvana od grofa Čana da provede nekoliko dana na Brionima i da nije isključeno da u njenu posetu nije umešan neko od članova Nedićevog kabineta, te predlaže da se preko diplomatskih kanala prati njen rad.³⁵ Samo dan kasnije Bencler je uputio pismo Ribentropu, u kome ga obaveštava da je žena

³³ Isto.

³⁴ Isto.

³⁵ AVII, NAV-N-T-120, 200/153611.

Milana Stojadinovića podnela molbu vojnoupravnom komandantu, u kojoj traži da se nemačke okupacione vlasti u Srbiji zauzmu kod Nedićeve vlade kako bi se poveo proces protiv Dragiše Cvetkovića. U obrazloženju je, navodno, istakla da je Cvetković odgovoran za plan o svrgavanju i progonstvu njenog supruga.³⁶

Oficir za vezu NDH pri vojnoupravnom komandantu u Srbiji, ponovo je 30. maja 1942. obavestio svoju „vladu“ o prilikama u okupiranoj Srbiji, a posebno o kvislinškoj upravi u Beogradu, koja je bila opterećena mnogim problemima, pa i međusobnim sukobima. U jednom delu toga izveštaja stoji: „U krugovima Ljotićevih pristaša opaža se neki optimizam i pouzdanje da će konačno doći do onoga što su oni već odavno očekivali, a to je da će Nijemci povjeriti Ljotiću da sastavi svoju vladu. Ljotić bi nastupio kao srpski Laval. On bi dao Nijemcima deklaraciju; likvidirao bi korupciju te bi paralizirao razne klike, kao i ovu Nedićevu. Jedan dio Ljotićevaca želi povratak Petra Karađorđevića, ali je većina Ljotićevih ljudi za to da se sa Karađorđevićima prekine i da se Srbija odrekne kraljevine.“³⁷

Nesumnjivo je da su ustaške vlasti u celini, kao i ovaj oficir za vezu, koji im je uputio izveštaj iz Beograda, bile više naklonjene Ljotiću nego Nediću. Ali činjenica je i to da je njihov predstavnik u Beogradu bio u situaciji da dobije, tako reći, izveštaje „iz prve ruke“) da je pratio situaciju izbliza i da u svom izveštaju nije mogao da prećuti sukobe u Nedićevoj vladi uopšte, a posebno neslaganja između Nedića i Ljotića, i, na kraju, pretenzije ovog poslednjeg da se koliko-toliko nađe na položaju ministra-predsednika srpske kvislinške vlade.

Postavlja se pitanje kako su nemačke okupacione vlasti gledale na grupaštvo u „vladi narodnog spasa“. Činjenica je, međutim, da su one imale sličnu situaciju u sopstvenim redovima; da se nisu slagale u pogledu ovlašćenja koja treba dati Nedićevoj vladi i da su, u više slučajeva, razne okupacione službe takve sukobe još i raspirivale. Možda su se i plašile da bi jedna, makar i kolaboracionistička vlada mogla, ako bi bila jedinstvena, da se jednog dana svim sredstvima suprotstavi onima koji su je i doveli na vlast, to znači Nemcima. Već je bilo reči da se Turner i Majsner nisu slagali u pitanju politike koju treba sprovoditi prema Srbiji. Majsner je favorizovao Dragog Jovanovića, a Turner Milana Aćimovića itd. I po mnogim drugim pitanjima vojnoupravni komandant i opunomoćenik Ministarstva spoljnih poslova u Beogradu imali su podeljena mišljenja. Zatim, bilo je neslaganja između vojno-obaveštajne službe – Abvera i Gestapoa itd. Međutim, nijedna institucija vojnoupravnog komandanta nije prećutala u svojim izveštajima činjenicu da jedan od uzroka neprekidnih kriza u Nedićevom kabinetu, je njihova međusobna svađa. To se može videti i iz Benclerovog izveštaja od 19. aprila 1942, u kome je, pored ostalog, rečeno i ovo: „Suprotnosti između dveju srpskih grupa koje podržavaju ministra-predsednika Nedića, pod vodstvom Ljotića i Aćimovića, toliko su se zaoštrile da je

³⁶ AVII, NAV-N-T-120, 200/153612-13.

³⁷ AVII, NDH, reg. br. 33/2-9 k. 242.

Ljotić naveo ministra privrede i ministra pravde, koji pripadaju njegovoj grupi, da podnesu ostavke. Prihvatanje ostavki bi značilo slabljenje Nedića i neželjeno jednostrano snaženje Aćimovića. S druge strane, Ljotić insistira na ostavci svojih ministara i čak mu očividno ne bi bilo nemilo kada bismo mi, ako oni odreknu da dalje vrše dužnost, pošto im ostavke ne budu uvažene, preduzeli nešto protiv njih."³⁸

O ovom pitanju Bencler ponovo piše u izveštaju od 13. septembra 1942, navodeći da je, pored još nelikvidirane krize vlade, koja je nastala usled namere dvojice ministara koji pripadaju Ljotićevoj grupi da istupe iz vlade, nastupila nova kriza u ličnosti samog ministra-predsednika Nedića.³⁹ Zatim, u izveštaju od 16. septembra, Bencler se ponovo vraća na ovu temu i naglašava: „Ako se pri tom uzme u obzir da ministar-predsednik Nedić i u unutrašnjosti zemlje ima velikih teškoća sa sopstvenim ljudima; da mu neki od njegovih ministara otkazuju službu; da je finansijska situacija zemlje postala opasna usled okupacionih troškova i zahteva za naknadu ratne štete i da pogrde koje Radio-London iz dana u dan izliva na njegovu glavu, kod jednog dela stanovništva padaju na plodno tlo, čovek ne može da se čudi što stari general Nedić, koji se, uz tešku borbu savesti, odvojio od svog kralja, stalno razmišlja da li ide pravim putem."⁴⁰

Sukobi u kvislinškoj upravi nastavili su se sve do kraja 1942. godine, odnosno do završetka drugog svetskog rata. Međutim, najintenzivniji su bili u periodu koji smo analizirali u ovom poglavlju. Zbog toga će nemačke okupacione vlasti u Srbiji zahtevati od Nedića novu rekonstrukciju njegovog kabineta. Jer je grupaško delovanje (a posebno opšta kriza vlade) poprimilo takve razmere da je neminovno bilo odstraniti neke ministre iz „vlade narodnog spasa“, kako bi ova koliko-toliko bila sposobna da sprovodi nemačku okupacionu politiku u Srbiji.

³⁸ AVII, NAV-N-T-120, 200/153754-65.

³⁹ AVII, NAV-N-T-120, 200/153773-75.

⁴⁰ AVII, NAV-N-T-120, 200/153778-82.

REKONSTRUKCIJA NEDIĆEVOG KABINETA (7. XI 1942.)

Tokom cele 1942. godine, Nedić je pokušavao da srpsku kvislinšku upravu učini efikasnijom. Na to je bio primoran naredbama nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji. Iskustva iz 1941. sa Savetom komesara, i Nedićevim kabinetom do administrativne podele Srbije, pokazala su da u vladi moraju biti energičniji ljudi, i celim bićem predani interesima fašističke Nemačke. Takve kvalitete Nemci su tražili ne samo za ministra već i za komandno osoblje u kvislinškim vojnim jedinicama, zatim, za sreske i okružne načelnike, čak i za predsednike opština. Razume se, teško je bilo naći toliki broj ljudi za ogromni kvislinški aparat, pogotovu što su mnogi od njih, pošto nisu mogli da ispune svoje obaveze, podneli ostavke. Drugi su smenjivani po naredbama nacista, pod optužbom da su „nepouzdati” jer, navodno, saraduju sa četničkim pokretom Draže Mihailovića ili NOP-om, i iz mnogih drugih razloga.

Već u januaru 1942, dr Miloš Radosavljević, ministar za poljoprivredu i ishranu u Nedićevoj vladi podneo je ostavku, sa obrazloženjem da je „slabog zdravstvenog stanja”. Međutim, podaci iz nemačkih izvora govore da ovaj Nedićev ministar nije bio u stanju da obezbedi dovoljne količine poljoprivrednih proizvoda koje su okupatori svakodnevno tražili. Na njegovo mesto postavljen je Bogoljub Kujundžić.⁴¹

Nedić je pokušavao da posredstvom pojedinih uredaba i propisa poveća „ugled” svojih ministara i ostalog osoblja u kvislinškoj upravi, kako bi još predanije služili nemačkim okupatorima. U vezi s tim bila je doneta Uredba o statusu ministara članova srpske vlade, koja je stupila na snagu 24. februara 1942. godine. U njoj se, između ostalog, kaže da je „status ministara članova srpske vlade u svemu jednak statusu ministara po zakonu o činovnicima od 1931”.⁴² Ovom uredbom bio je naročito poboljšan materijalni položaj ministara, jer su, pored fiksne plate, predviđani dodaci po mnogim osnovima.

U stvari, cela prva polovina 1942. bila je u znaku reorganizacije u kvislinškoj srpskoj upravi, na čemu se, pored izvanrednog komesarijata za personalne poslove, bio angažovao i Upravni štab vojnoupravnog komandanta. Potpukovnik administrativne službe u nemačkoj okupacionoj upravi u Srbiji (Rajhold), poslao je o tome izveštaj svojim pret-

⁴¹ *Novo vreme*, 30. I 1942.

⁴² *Službene novine*, br. 16, od 24. II 1942.

postavljenim jula 1942, u kome je rečeno i sledeće: „Ministarstva u srpskoj vladi su suviše jaka, sa osobljem kao još pre rata. Činovnici su veoma slabo plaćeni, stoga su dostupni korupciji. Sistematizacija je bila potrebna; redukcija se morala regulisati, pošto su, na primer, Srbi reducirali 1.800 činovnika, a istovremeno postavili 1.850 novih.“⁴³

Koristeći se akcijom svoje vlade i Upravnog štaba na sistematizaciji radnih mesta u pojedinim ministarstvima, kao i otpuštanje „nepouzdatih“ činovnika, Nedić je 7. jula 1942. propisao Uredbu o uređenju ministarskog saveta. Međutim, bio je primoran da je ukine 10 dana kasnije, na izričiti zahtev vojnopravnog komandanta Srbije. Na osnovu ove uredbe, Nedić bi sebi obezbedio gotovo neograničena ovlašćenja u Ministarskom savetu.⁴⁴ Pomenutu uredbu prethodno je odobrio Upravni štab, odnosno njegov načelnik Harold Turner. Ali nisu bili konsultovani vojnopravni komandant i komandant SS i policije, general Majsner, čije se mišljenje, kada je reč o kvislinškoj Upravi, posebno cenilo.⁴⁵

U nemačkim okupacionim institucijama u Srbiji, došlo je do žučne rasprave o ovoj uredbi. Majsner je optuživao Turnera za „uzurpaciju vlasti i pristrasan stav prema srpskoj vladi“, a Paul Bader Nedića – da je hteo „pomoću ove uredbe da organizuje srpski generalštab“.⁴⁶ O svemu ovome telegrafski je obavešten komandant Jugoistoka, koji je 31. jula 1942. uputio izveštaj načelniku Vrhovne komande Vermahta. U njemu je pisalo: „Istinska pozadina Uredbe je, po mom shvatanju, sledeća: Srpski ministar-predsednik hoće kroz nju da sve odlučujuće funkcije objedini u svojoj ruci i time stvori diktaturu. Uz to bi izvesnom broju bivših srpskih oficira bila stavljena u ruke sva raspoloživa državna i vandržavna sredstva moći. Tako je, na primer, u takozvanom inspekcijom odseku predviđano devet srpskih generala s raznim referatima. Po svom dejstvu, to nadležstvo liči na kamuflirano ministarstvo vojno. U članu 3, treba dornen zadataka, sva međunarodna pravna pitanja, ceniti kao kamuflirano ministarstvo spoljnih poslova. Raščlanjivanje pravnog odeljenja na pet odseka – pored već ionako postojećeg

⁴³ AVII, Mikroteka, N-T-501, r. 256, mf. 1053-54.

⁴⁴ *Službene novine*, br. 54 od 7. VII 1942. – U čl. 1. citirane uredbe stajalo je: „Predsedništvo Ministarskog saveta je vrhovno državno nadležstvo za organizovanje državnih vlasti, koordinaciju celokupne državne administracije, nadzor nad upravnim vlastima i pripremanje zakonskih predloga. Svi poslovi predsedništva Ministarskog saveta obavljaju se po odlukama, naređenjima i uputstvima predsednika ministarskog saveta, koji to pravo može preneti na načelnike odeljenja.“ U čl. 2. rečeno je da se predsedništvo Ministarskog saveta deli na: 1. opšte odeljenje; 2. pravno odeljenje; 3. inspekcijom odeljenje i 4. odeljenje državne propagande.

⁴⁵ *Službene novine*, br. 57, od 17. VII 1942, pod naslovom „Stavljena van snage uredba o uređenju Predsedništva Min. saveta M. S. br. 2143“, objavile su sledeće: „Naređenjem upravnog štaba komandujućeg generala i zapovednika u Srbiji Tg. br. 2826/42-111, od 16. jula 1942, stavljena je van snage Uredba o uređenju Predsedništva Min. Saveta, br. 2143, obnarodovana pod brojem 460 u ‚Službenim novinama‘.“

⁴⁶ AVII, NAV-N-T-501, rol. 256, mf. 1053-54, Izveštaj potpukovnika Rajnholda od 27. VII 1942.

ministarstva pravde – podvlači tu sumnju. Ja sam odobrio ukidanje Uredbe od strane komandujućeg generala i zapovednika u Srbiji, jer Uredba nije bila podneta na odobrenje a i zato što postoji prigovor višeg SS i policijskog vođe. Ovaj poslednji ustaje protiv unošenja srpske državne straže, dobrovoljačkih i četničkih komandi u delatnost Ministarskog saveta, pošto ti odredi stoje isključivo pod njegovim nadzorom kao policije ili pomoćne policije."⁴⁷

Komandant Jugoistoka, na kraju svoga izveštaja, traži da Harold Turner bude smenjen sa ovog položaja, jer je „odobrio ovu uredbu zaobišavši svog naredbodavca, bez kontakta sa šefom generalštaba i drugih stručno zainteresovanih nadležstava", i time, kako on navodi, direktno ugrozio nemačke interese u Srbiji.⁴⁸ Mnogi nemački izvori ukazuju da je Nedić bio jako uvređen što mu je stavljena van snage Uredba o uređenju ministarskog saveta. Kvalifikacija sadržine ove uredbe, navodno, još više ga je potresla, jer „sama uredba o predsedništvu ministarskog saveta spada u okvir reorganizacije i ne predstavlja ništa novo", kako je kasnije objašnjavao srpski kvislinški predsednik.⁴⁹

Međutim, bez obzira na razočaranja koja je i ovom prilikom doživeo, Nediću nije smetalo da samo mesec dana kasnije, najaktivnije učestvuje u obeležavanju godišnjice svoje vlade. Davao je izjave novinariima za kvislinške listove; držao govore preko radija; organizovao, sa svojim ministrima, svečanu sednicu vlade, kojoj su prisustvovali Paul Bader, Bencler, Majsner, Turner i mnogi drugi predstavnici nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji. Tada je ponovio svoja ranija obećanja da će i dalje „predano služiti nemačkom Rajhu". U izjavi koju je dao uredniku *Novog vremena*, 29. avgusta 1942. Nedić je istakao da je u jednogodišnjem periodu njegova vlada imala „blistave rezultate", među kojima su bili najvažniji: „Stvaranje oružanih snaga i izgradnja zemlje u ekonomskom i socijalnom pogledu; beskompromisni obračun sa komunistima i njihovim simpatizerima; administrativna podela zemlje; stvaranje Srpske državne straže, Srpske državne bezbednosti, uvođenje nacionalne službe za obnovu Srbije, obrazovanje Srpske zajednice rada" itd.⁵⁰ Preko Radio-Beograda „predsednik vlade narodnog spasa" održao je govor 1. septembra, na godišnjicu svoje vlade, kada je uputio prvi apel srpskom narodu. Napisao je u vezi s ovim članak koji je objavljen u časopisu „Srpski narod" i primio u posetu mnoge delegacije iz unutrašnjosti Srbije.⁵¹ Istog dana, kada je Nedić preko Radio-Beograda uputio proglas srpskom narodu, Bencler je poslao izveštaj svom resor-

⁴⁷ AVII, NAV-N-T-501, 256/1047-8.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Kao napomena 46.

⁵⁰ *Novo vreme*, 30. VIII 1942.

⁵¹ *Novo vreme*, 2. IX 1942. – U jednom delu govora rečeno je: „Onda sam vam govorio glasom koji je drhtao od uzbuđenja. Današnji moj glas, čujte ga, snažan je i siguran, jer zahvalnog srca gledam pred sobom delo ove prethodne godine. Zato mi dugujemo blagodarnost Velikom Nemačkom Rajhu, što nam je omogućio život onda kada nam je grozila smrt, što nam je iako, po nesreći, izazivaču, iako pobedenima, pružio časno mesto saradnicima u izgradnji novog sveta."

nom ministarstvu u Berlin. U njemu se ističe da Nedić ponovo poziva srpski narod da ga sledi i da ne naseda neprijateljskoj propagandi, a za sadržinu govora rečeno je da „impresionira u svakom pogledu”.⁵²

Tokom avgusta i septembra 1942, Nedićeva vlada je ponovo pokrenula pitanje „odgovornosti” za aprilsku katastrofu Kraljevine Jugoslavije, odnosno zbog rata s Nemačkom. U vezi s tim Nedić je 5. septembra 1942. izdao naredbu u kojoj se Ministarstvu finansija nalagalo da obustavi plate, penzije, invalidnine i druga primanja za 480 lica. Rečeno je da su oni svojim stavovima doprineli propasti Kraljevine Jugoslavije, a tada nisu bili naklonjeni „vladi narodnog spasa”. Međutim, iz spiska koji je priložen, vidi se da su većinom pod udar ove naredbe potpali bivši oficiri, koji su bili u četnicima Draže Mihailovića, kao i oni koji su se nalazili u partizanskim odredima. Na spisku se nalazio, takođe, znatan broj oficira koji su tada bili u zarobljeničkom logoru u Osnabriku, a deklarirali su se protiv Nedićeve vlade. U jednom delu pomenute naredbe pisalo je: „Posle dužeg proučavanja krivice za narodnu katastrofu u 1941. godini i njenih teških posledica po srpski narod, došao sam do zaključka da su izvesna lica, bilo svojim radom, doprinela propasti svog naroda, te se mogu smatrati kao neposredni krivci za ovu propast, bilo svojim postupcima ničim ne doprinose obnovi zemlje, već je, naprotiv, ometaju ili vode štetnu po narod agitaciju. Većina ovih lica još i danas se smatraju državnim službenicima i pored teških finansijskih prilika u kojima se naša zemlja nalazi, primaju i oni i njihove porodice prinadležnosti od države (plate, penzije, invalidnine itd.). Kako je akcija koju su oni izvršili, ili još uvek vrše, neposredno uperena protiv narodnih interesa, čast mi je predložiti da se protiv neprijateljskog držanja prema Srbiji, obustave dalje navedenim licima i njihovim porodicama sve prinadležnosti i pomoć sa državnih i samoupravnih blagajni.”⁵³

U drugoj polovini 1942. godine Milan Nedić i njegova vlada bili su prisiljeni da preduzmu sankcije i protiv nekih svojih najbližih saradnika. Najverovatnije je, da su to Nemci od njih zahtevali. Naime, na udaru su bili u prvom redu sreski i okružni načelnici, koji su se bili eksponirali kao otvoreni saradnici četničkog pokreta Draže Mihailovića. Nedić je pokušao (verovatno pod uticajem Aćimovića), da spase Milana Kalabića, okružnog načelnika u Požarevcu, ne znajući da ovaj radi za nemačku i englesku obaveštajnu službu. Bio ga je premestio i naimenovao za jednog od savetnika u Predsedništvu Ministarskog saveta, krajem avgusta. Međutim, već 4. septembra 1942. na insistiranje Majsnera, Kalabić je ponovo vraćen u Požarevac.⁶⁴ A samo mesec dana kasnije, Nedić je opet po naređenju Majsnera morao da izda nalog da se zbog saradnje sa četničkim pokretom Draže Mihailovića uhapsu 4 okružna načelnika: Milan Kalabić u Požarevcu; Budimir Korać u Užicu; Dragomir Lukić u

⁵² AVII, NAV-N-T-120, 200/153667.

⁵³ AVII, Nća, br. 64/4-2A, k. 2.

⁵⁴ AVII, NAV-N-T-170, 140/2668203-204.

Valjevu i Martinović u Nišu. Nešto ranije, pod istom optužbom bio je uhapšen i Bogdan Gordić, zamenik Koste Pećanca.⁵⁵

Sve ove mere Nedićeva vlada je preduzimala u periodu, kada je bila zapala u najveću krizu od svog obrazovanja i kada su međusobni sukobi i grupaška delovanja u samom vrhu „vlade“ dostigla najveću kulminaciju. Izlaz je bio, razume se, i za nemačke okupacione vlasti u Srbiji i za kvislinškog srpskog predsednika, nova rekonstrukcija vlade. Bader, Bencler, Majsner, Turner i drugi, u svojim izveštajima, koje su upućivali tokom septembra i oktobra 1942. u Berlin, isticali su da se kriza Nedićevog kabineta (pored mnogih drugih faktora o kojima je bilo reči) može uspešno prebroditi jedino, ako se izvrše personalne promene u njenom vrhu. U vezi s tim, Bencler je 21. oktobra pisao Ribentropu: „No ja smatram da je putovanje za Berlin još preuranjeno u ovom trenutku, pogotovo što Nedić, po svoj prilici, mora najpre da preduzme značajne izmene u sastavu svoje nehomogene vlade.“⁵⁶ Akt sa gotovo identičnim sadržajem uputio je Bencleru 26. oktobra državni podsekretar u Ministarstvu spoljnih poslova Vajcseker, naglasivši da bi trebalo dobro razmotriti spisak potencijalnih kandidata koji bi eventualno kasnije bili naimenovani za nove ministre u Nedićevoj vladi.⁵⁷

Milan Nedić je, još 10. oktobra 1942, u istom smislu dobio nalog od Turnera, u kome se insistiralo da ministar predsednik napravi predlog za ministre koje treba opozvati kao i za one koje treba postaviti na njihova mesta.⁵⁸ Posle priprema izvršenih tokom oktobra, već na početku novembra videlo se da će vrlo brzo doći do promene u Nedićevom kabinetu. Zapovednik policije sigurnosti i službe bezbednosti (BDS), dr Emanuel Šefer, u svom izveštaju Himleru, od 2. novembra, ističe da su odnosi između Dragog Jovanovića, šefa Srpske državne bezbednosti, i Milana Aćimovića, ministra unutrašnjih poslova, nepodnošljivi i predlaže da ovaj poslednji obavezno podnese ostavku.⁵⁹

Istog dana Milan Nedić je održao govor preko Radio-Beograda, u kome je posebno naglasio da „vlada narodnog spasa“ mora jedinstveno delovati, ukoliko želi da ostvari misiju koja joj je poverena: „Načelno, da vlada narodnog spasa ima i dalje stajati daleko od svakog partijsko-političkog uticaja, biće od sada još jače naglašeno. Jedinstvo pogleda kod onih kojima je sudbina dodelila da u ovom burnom vremenu sarađuju sa mnom na teškom delu spasavanja naroda i otadžbine, ima biti potpuno, na svim pitanjima koja pred nas postavlja današnjica.“⁶⁰ Majsner je 6. novembra 1942. dostavio komandujućem generalu i zapoved-

⁵⁵ AVII, NDH, br. 1/2-12, k. 243, Izveštaj predstavnika NDH za Srbiju i Banat; Arhiv SUP-a, dosje Nedića, BDS, br. 27527/133.

⁵⁶ AVII, NAV-N-T-120, 200/153804-07, Benclerov izveštaj od 21. X 1942. Ministarstvu spoljnih poslova Rajha.

⁵⁷ AVII, NAV-N-T-120, 200/153811-12. — Bencler je i u svom novom izveštaju od 28. X 1942. naglasio da se „Nedić najpre mora latiti rekonstrukcije svoje vlade i pripremiti govor u vezi sa novom rekonstrukcijom koja se predviđa“ (AVII, NAV-N-T-120, 200/153703).

⁵⁸ AVII, Bon, 3, 383.

⁵⁹ Arhiv SUP-a Srbije, BDS, br. 32543/91, neregistrovano.

⁶⁰ *Novo vreme*, 3. XI 1942.

niku Srbije biografske podatke svakog od novih ministara, s napomenom da „svi važe kao oprobani antikomunisti i odani stvari Velikog Nemačkog Rajha.“⁶¹ Sutradan je Bencler obavestio Ribentropa da je Nedićeva vlada popunjena novim ministrima; da će 8. novembra zvanično biti objavljen njen sastav preko radija i štampe na nemačkom i srpskom jeziku. Istovremeno, Bencler je dodao da se nada da će nova srpska vlada efikasnije delovati i da će time krizna situacija na ovaj način biti ublažena. Posebno je, međutim, istakao ličnost Tanasija Dinića: „Dinić već odavno bez kompromisa stoji na nemačkoj liniji i u pitanju Jevreja i slobodnih zidara. Takođe, od njega treba očekivati da će beskompromisnije istupati protiv Draže Mihailovića, no dosadašnji ministar unutrašnjih poslova. Sve u svemu, rekonstrukcija znači, u unutrašnjem pogledu, jačanje položaja ministra-predsednika, a u okviru kabineta veću homogenost, povezanu sa izvesnom depolitizacijom.“⁶²

" AVII, NAV-N-T-501, 256/986-93.

⁶² AVII, NAV-N-T-120, 200/153817-18. – Interesantan je izveštaj, koji je Bencler uputio Ribentropu 4. XI 1942. u vezi sa predstojećom rekonstrukcijom Nedićeve vlade, pa ćemo pojedine delove citirati: „1. Ministar predsednik Nedić namerava da izvrši sledeću rekonstrukciju svoje vlade: treba da istupe ministar unutrašnjih poslova Aćimović, koji pripada Stojadinovićevoj grupi, i obojica ministara koji pripadaju Ljotićevoj grupi: ministar pravosuđa Marjanović i ministar privrede Oljčan, dok, iz ličnih razloga, ministar socijalne politike Mijušković. Trojica prvopomentuih ministara, sami su podneli ostavke. 2) Treba da budu imenovani dosadašnji državni sekretar za činovnička pitanja Tanasije Dinić, za ministra unutrašnjih poslova, mašinski inženjer Dobrosavljević, za ministra socijalne politike i načelnik ministarstva u Ministarstvu poljoprivrede, Veselinović, za ministra poljoprivrede. Za mesto ministra privrede zasad se još traži pogodna ličnost. Dosadašnji ministar poljoprivrede, Kujundžić, preuzima položaj ministra pravde. Uostalom, sastav vlade ostaje neizmenjen. 3) Istupanje Ljotićeve grupe i ministra Aćimovića postalo je neizbežno, pošto su suprotnosti između Ljotićeve i Stojadinovićeve grupe u vladi sve više zaošttravane i paralisale svaku praktičnu delatnost ministarstava. Ministar socijalne politike, Mijušković, bio je čisto stručni ministar i ne predstavlja nikakav gubitak. Kod novih ministara, koji stupaju u vladu, radi se kod ministra socijalne politike, poljoprivrede i, verovatno, i ministra privrede o čistim stručnjacima, bez političke prošlosti, ali koji su stalno besprekorno držali nemačku liniju. Od političkog značaja je samo novo postavljenje ministra unutrašnjih poslova. Bio je prvobitno oficir, ali je već 1930. godine napustio službu; bio je neko vreme vojni ataše u Tirani; kasnije je postao narodni poslanik i, osim toga, obavljao je političke specijalne misije, u zemlji i u inostranstvu. Između ostalog je već pre svetskog rata saradivao s nemačkim mestima u Pragu. Kako je već ranije izvešteno, on je prilikom izbijanja rata 1941, kao komandant, poslao svoj puk kući, sa obrazloženjem da je rat protiv Nemačke ludost. U srpskoj komesarskoj vladi prošle godine bio je državni sekretar u Ministarstvu unutrašnjih poslova, a pod Nedićevom vladom, komesar za činovnička pitanja. 4) Smatram da je rekonstrukcija, koju je predložio Nedić ispravna. Rekonstrukcija mora hitno da se obavi, pošto su glasovi o njoj već prodrli u varoš, a odugovlačenje bi moralo imati štetno dejstvo. Rekonstrukcija bi takođe trebalo da se obavi pre nedeljnog Nedićevog govora na radiju. Zapovednik je takođe saglasan. Smatraću da tamo nema nikakvog dvoumljenja u slučaju da ne bude dato protivno naređenje“ (AVII, NAV-N-T-120, 200/153813-15).

Sedmog novembra naveče, Milan Nedić je primio u svojoj rezidenciji novinare i saopštio im da je uz saglasnost nemačkih okupacionih vlasti u Srbiji, izvršena nova rekonstrukcija vlade: „Sa ovom potrebom složili su se svi moji dosadašnji saradnici u vladi narodnog spasa, pa su mi radi opšteg dobra stavili svoje položaje na raspoloženje, kako bi svoje saradnike izabrao prema novim zadacima, koji vladi predstoje. Zato hoću ovom prilikom da u ime otadžbine odam priznanje mojim dosadašnjim saradnicima u vladi ministru Milanu Aćimoviću, dr Jovanu Mijuškoviću, dr Čedomiru Marjanoviću i Mihailu Olćanu, koji su svojim požrtvovanim radom zadužili otadžbinu. Oni su mi kao dobri Srbi, dobri rodoljubi, obećali i dalje punu svoju pomoć i saradnju, na čemu im zahvaljujem.“⁶³ Istovremeno, Nedić je saopštio da su za nove ministre postavljeni: Tanasije Dinić, dotadašnji izvanredni komesar za personalne poslove u vladi; zatim, Radosav Veselinović, dr Milorad Nedeljković i inž. Stojimir Dobrosavljević.⁶⁴

U broju od 8. novembra *Novo vreme* je dalo opširne biografske podatke za sve nove ministre, s napomenom da su svi oni „odani Velikom Nemačkom Rajhu“. Posebno je mesto zauzimala biografija Tanasija Dinića, novog ministra unutrašnjih poslova, za koga je rečeno da je „oprobani prijatelj Nemaca još iz predratnog perioda“.⁶⁵ Samo dva dana kasnije, *Službene novine* objavile su i zvanično sastav novog Nedićevog kabineta,⁶⁶ a 11. novembra „vladu narodnog spasa“ u novom sastavu predstavio je Nedić komandujućem generalu i zapovedniku Srbije, Paulu Baderu. On je, kao i u ranijim sličnim prilikama, održao kraći govor, u kome je istakao sledeće: „Pozdravljam srpsku vladu iza promene. Treba da se ponajprije Vama, gospodine predsedniče, zahvalim na uspešnom upravljanju državnim poslovima u ovom prošlom, za Srbiju teškom vremenu i za Vašu lojalnu saradnju sa mnom i sa nemačkim vlastima. Uz moju zahvalnost bih rado uključio i gospodu ministre koji su do sada poslovali. Novoimenovanim ministrima želim pun uspeh pri njihovom radu. A sada, gospodo, iza nedelja krize idemo opet na rad, pri kojem treba da se slažu interesi nemačkog Rajha i blagostanje vaše zemlje. Potpomognite mene i gospodina predsednika vlade, sa kojim se slažem u ubeđenju da za dobro zemlje ne može da služi kakva proba moći, nego jedino mir i red.“⁶⁷

⁶³ *Novo vreme*, 8. XI 1942. *Novo vreme* je 11. XI 1942. donelo informaciju da su raniji ministri Nedićeve vlade: Trivunac dr Miloš, Mikić dr Ljubiša, Draškić M. Panta i Radosavljević dr Miloš penzionisani, a Janković Momčilo, ministar na raspoloženju, razrešen ove dužnosti.

⁶⁴ Ministarstvo spoljnih poslova obavestilo je 8. novembra telegrafski Benderà da se rekonstrukcija Nedićeve vlade neće objašnjavati u štampi, jer bi to izgledalo „suviše pompezno“ (AVII, Bon, 404).

⁶⁵ *Novo vreme*, 8. XI 1942.

⁶⁶ *Službene novine*, br. 90, od 10. XI 1942. — Predstavnik „Vilhelmstrase“ dao je svoj komentar u vezi sa promenama u Nedićevoj vladi: „Mi možemo da kažemo samo ono što je i sam predsednik srpske vlade u svom govoru istakao, a to je činjenica da se preduzimaju sve mere kako bi srpska situacija bila što čvršća i kako bi vlada mogla da za dobro svoga naroda i svoje zemlje izvrši potrebnu misiju“ (*Novo vreme*, 10. XI 1942).

⁶⁷ AVII, NAV-N-T-120, 200/985.

Tako je višemesečna kriza Nedićevog kabineta bar prividno otklonjena, pošto su ispunjena dva uslova od mnogih koje je Nedić formulisao u memorandumu od 16. septembra 1942. Kao prvo, nemačke okupacione vlasti su mu obećale da će i zvanično biti od strane vlade Rajha priznat njegov kabinet za „legalnu vladu“ i, paralelno s ovim, da će ministar-predsednik u dogledno vreme biti pozvan na razgovore u Berlin, gde će biti primljen kod Ribentropa i Hitlera; kao drugo, izvršene su znatne promene u „vladi narodnog spasa“ i bar za izvesno vreme bile su prekinute svađe između vladinih ministara, što je u dotadašnjem periodu znatno ometalo rad kvislinške uprave u celini i zadavalo time velike glavobolje okupatorskim vlastima u Srbiji.

Međutim, u vezi s ovim postavlja se pitanje kako je radila srpska kvislinška vlada u novom sastavu; kojim problemima je poklanjala najveću pažnju; koliko se afirmisala kod nemačkih okupacionih vlasti; kako je gledalo stanovništvo Srbije na te česte personalne promene u vrhu kvislinške uprave itd. Na ovo pitanje nije teško odgovoriti, s obzirom na to da ima dosta sačuvanih dokumenata. Već na početku rada rekonstruisane vlade, u nemačkim okupacionim službama došlo je do oštrog polemika o tome da li je trebalo Tanasiju Diniću poveriti funkciju ministra unutrašnjih poslova, za koju je rečeno da je najodgovornija posle položaja ministra-predsednika. Naime, Dinić je kod pojedinih nemačkih obaveštajnih službi bio apostrofirao kao saučesnik u atentatu na bugarskog cara Borisa. Posle mnogih razgovora sa Baderom, Bencler je o svemu ovome detaljno obavestio Ribentropa, u izveštaju od 22. novembra 1942. godine. U jednom delu toga izveštaja rečeno je: „Pre naimenovanja pukovnika Dinića za ministra unutrašnjih poslova, pribavio sam obaveštenje od SD (Služba bezbednosti – M. B.), koje glasi: 'Dinić je do sada bio izvanredni komesar za činovnička pitanja u predsedništvu vlade i kao takav se pokazao valjanim. Pre rata zalagao se za približavanje Nemačkoj. Za života kralja Aleksandra smatran je njegovom poverljivom ličnošću. U ratu je komandovao jugoslovenskim 312-tim pukom, te je iz sopstvene pobude 13. 4. 1941. dao inicijativu za njegovo razoružanje i predaju Nemcima'. On je poznat kao fanatički protivnik slobodnih zidara i anglofila, kao i pokreta Draže Mihailovića. S Ljotićem održava korektne, dobre odnose a da ipak ne pripada njegovom pravcu. On je jedan od malog broja srpskih političara, koji su postupno nepodmitljivi i korektni. On se zalaže za čišćenje srpskog administrativnog aparata i oficirskog kora od svih nepouzdanih elemenata a za bezuslovnu saradnju sa Nemačkom.“⁶⁸

Bencler je podvukao i to da se on lično slaže sa ocenom SD i dodao da je ubeđen da Dinić nije učestvovao bilo u kakvoj zaveri protiv bugarskog suverena. Zbog toga insistira da se ovom ministru omogućiti da nesmetano obavlja svoje poslove: „Uklanjanje Dinića bi, svakako, u ovom trenutku, dovelo do nove političke krize u Srbiji, pogotovo što nema druge pogodne ličnosti za mesto ministra unutrašnjih poslova.“⁶¹

⁶⁸ AVII, NAV-N-T-120, 200/153723/24.

«» Isto.

Iz citiranog pisma se vidi da kvislinška uprava u Srbiji u novom sastavu, nije počela ozbiljnije ni da obavlja svoje poslove, a već su pojedini ministri bili u situaciji da dokazuju svoju lojalnost ne samo prema nemačkom već i prema bugarskom okupatoru.

Pošto je bio obavešten o polemici koja se u vezi s njim vodi u nemačkim okupacionim službama, Tanasije Dinić je razvio živu aktivnost. Posetio je sve šefove nemačkih okupacionih službi: Benderà, Majsnera, Šefera i, na kraju, komandujućeg generala i zapovednika Srbije Badera. Svima se pravdao da nema nikakve veze sa atentatom na cara Borisa, a ujedno je davao obećanja da će na novom položaju svom snagom raditi u interesu fašističke Nemačke.⁷⁰

Posle razgovora sa najvišim nemačkim funkcionerima u Beogradu, Tanasije Dinić je 24. novembra 1942. poslao opširan izveštaj vojnoupravnom komandantu Srbije sa predlogom mera koje treba preduzeti protiv svih onih koji se ne slažu sa nemačkom okupacionom politikom u Srbiji. U jednom delu tog izveštaja stajalo je: „U grupama od 20–30 ljudi, a u srezovima Leskovac i Kruševac, dakako sa čitavim odredima od po 100 do 300 ljudi, napadaju partizani nezaštićene opštine, pale njihove arhive, zabranjuju funkcionerima opština svaku službenu delatnost; zabranjuju i sprečavaju predaju žita, kukuruza i drugih artikala; ubijaju sve one koji su se isticali kao pozitivni elementi i koji su sprečavali njihove akcije.”⁷¹ Zatim se navodi broj akcija, koje su izveli partizanski odredi i, navodno, četnici Draže Mihailovića, pa je istaknuto da je u tom mesecu bilo 22 slučaja paljenja opštinskih arhiva, 74 ubistva, 25 napada na predsednike opština, 9 većih sabotaza i „9 slučaja da je stanovništvo bilo prisiljeno da sluša protivnemačke propagandne govore”.⁷²

⁷⁰ U jednom delu zapisnika o poseti Majsneru, koja je izvršena 19. XI 1942, pisalo je sledeće: „Dinić je bio jučer kod generala Majsnera u nastupnoj poseti, pri čemu Dinić nije mogao sve izložiti, što je zapravo hteo kazati. Ipak je mogao Majsneru dati na znanje da želi svom snagom upravu i srpsku sigurnosnu službu da vodi ka poboljšanju, zajedno sa šefom srpske sigurnosne službe Dragim Jovanovićem. Majsner ga je primio vrlo susretljivo i prijatno, što se vrlo pozitivno odrazilo na Dinića (Arhiv SUP-a Srbije, BDS, neregistrovano). — Dinića je 22. XI posetio u njegovom stanu zapovednik policije sigurnosti i službe bezbednosti Emanuel Sefer, i u svom izveštaju dan kasnije napisao je pored ostalog: „Njegova (Dinićeva) temeljna politička linija je sledeća: 1) On zahteva od svakog ministra, kao i od svakog državnog činovnika, izjavu bezuslovne lojalnosti prema policiji Nedićeve vlade, koja je za najlojalniju saradnju s nemačkim okupacionim vlastima i za usmeravanje na novu Evropu. Ova izjava sadrži i objavu borbe protiv svih tendencija prevrata i neprijateljskih sila, kao što su: komunizam, Dražin pokret, slobodno zidarstvo, židovstvo, anglofilstvo i defetizam. 2) Da bi se mogla sprovesti ova jasna nemačkofilska politika i usmeravanje unutar Srbije, potrebna mu je od strane nemačkih okupacionih vlasti sloboda i mogućnost da može preduzeti sve potrebne mere sa nepopustljivom drakonskom strogošću protiv svih onih koji daju otpor i protiv svih sabotera” (Arhiv SUP Srbije, BDS, neregistrovano).

⁷¹ Arhiv SUP Srbije, BDS, neregistrovano.

⁷² Isto.

Pošto je dao analizu vojnopolitičke situacije, ministar unutrašnjih poslova Nedićeve vlade predložio je i konkretne mere da bi se, kako on ističe, sanirale prilike u okupiranoj Srbiji: prvo, da se u „ugrožena područja“, pored SDS, šalju dobrovoljački odredi i četnici Koste Pećanca u grupama od po 500 ljudi; drugo, da nemačke jedinice, takođe, budu povećane u većim centrima Srbije; treće, da izdržavanje okupacionih snaga padne na teret stanovništva, a kad se ukaže potreba, da sinhronizovano deluju kvislinške, bugarske i nemačke jedinice, tj. da napadaju partizanske odrede i četnike DM. U vezi s ovim Dinić predlaže i odgovarajuće propagandne mere: „a) Pre svega, mora vlada istupiti sa jednom izjavom pred stanovništvom. Ona mora, dakle, prethodno objaviti svoj stav. Ne može se zahtevati ni od činovništva, a ni od stanovništva da zauzme određeni stav, ako to sama vlada prethodno nije učinila, b) Čini se potrebnim da vlada donese Zakon o gubitku državljanstva i zapleni imovina svih pučista koji su pobešli u inostranstvo, kao i svih srpskih članova takozvane jugoslovenske vlade u Londonu i Vašingtonu. c) Kako se je prilično veliki postotak aktivnih oficira pokazao nedostojnim njemu ukazanih obzira, to se čini potrebnim sve oficire, koji su se na ma koji način pokazali nelojalni, odvesti u ratno zarobljeništvo ... g) Treba, pre svega, zapleniti radio-aparate koji se nalaze u posedu lica za koje organi javne bezbednosti ne mogu preuzeti odgovarajuću garanciju.“⁷⁸

Mnogi nemački i kvislinški izvori govore da je Dinić tokom novembra i decembra 1942. bio najangažovaniji Nedićev ministar. Naime, on je ne samo kod okupacionih vlasti već i na sastancima Nedićeve vlade insistirao da se preduzmu oštre represalije prema svakome ko pokazuje antiokupaciono raspoloženje. Kaznene mere koje je vladi predlagao da se preduzmu protiv stanovništva Srbije, bile su toliko surove, da je Dinić bio došao čak u sukob ne samo sa Nedićem već i sa mnogim drugim ministrima. Tako je nova, rekonstruisana vlada delovala, ali opterećena svim ranijim problemima. Glavni zadatak joj je bio borba protiv narodnooslobodilačkog pokreta, održavanje „reda, mira i bezbednosti“, obezbeđenje nemačkim okupatorima da nesmetano eksploatišu privredna bogatstva zemlje. Popularnost vlade među stanovništvom bila je sve manja i ona je sve manje bila sposobna da izvršava zadatke koje su joj postavljali nemački okupatori.

PLJAČKA KVISLINŠKIH ORGANA U KORIST NEMAČKOG OKUPATORA

Nedićeva vlada bila je posebno angažovana tokom 1942. godine u pljački raznih dobara, za račun nemačkog okupatora. Pljačka je sprovedena neprekidno i na razne načine. Potrebe nacista bile su, tako reći, neograničene, tako da je srpsko stanovništvo moralo svakodnevno predavati proizvode svih vrsta, bez obzira na to koliko će njima ostati za obezbeđenje životne egzistencije. Seljacima je oduzimano žito, kukuruz, meso, vuna, živina, mlečni proizvodi, mast, stočna hrana itd. sve za potrebe nemačke i bugarske okupacione vojske, a delimično za izvoz u Nemačku i Italiju. Razume se, na inicijativu KPJ, SKOJ-a i štabova partizanskih odreda, organizovan je otpor protiv oduzimanja životnih namirnica. Ipak, udruženim snagama okupatora, nedićevaca, dobrovoljaca i četnika Koste Pećanca, seljaci u većini slučajeva nisu mogli odoljeti i morali su da daju sve što su im tražili.

Dvadeset drugog januara 1942. godine, Nedićeva vlada propisala je Uredbu o otkupu žitarica, od roda 1941. godine, po kojoj su proizvođači bili obavezni da isporuče one količine žitarica, koje su im bile razrezane. U pomenutoj uredbi se kaže: „Sreski načelnik, u sporazumu sa predsednicima opština, razrezaće određeni kontigent pšenice i kukuruza na opštine, a predsednik opštine na proizvođače... Proizvođači koji pšenicu, kukuruz ili brašno od ovih sakriju, ili na koji drugi nedozvoljeni način otuđe, kao i lica koja ove proizvode neovlašćeno otkupe od proizvođača ili drugih vlasnika ili ih na neki drugi nedozvoljeni način pribave, otuđe ili sakriju, kazniće se po Uredbi o telesnoj kazni i oduzimanju svih proizvoda bez naknade.”⁷⁴

Kakva je kriza u ishrani vladala u gradovima prvih meseci 1942. godine, jer seljaci nisu imali žita za tržište, govori i deo izveštaja vojno-upravnog komandanta Srbije od 7. februara 1942. godine: „U Beogradu nema ni hleba, ni drva, ni uglja, ni masti. Situacija je veoma loša. Crna berza cveta neograničeno. Za novac može sve da se kupi. Usled nedostatka osoblja, prosto je nemoguće da se stane na put crnoj berzi.”⁷⁵

⁷⁴ *Službene novine*, 22. I 1942. – U jednom delu citirane uredbe rečeno je i ovo: „Ona sela koja ne budu predala određene im količine žitarica, biće kažnjena time što će se obustaviti izdavanje svih monopolskih artikala: duvana, šećera, gasa, zejtina, šibica, soli itd. Sve dok se određene količine hrane ne budu prikupile i stavile za prinudan otkup, odnosno sela neće dobijati monopolske artikale” (*Srpsko selo*, br. 21, 24. I 1942).

⁷⁵ AVII, Mikroteka, N-T-501, rol. 256, mf. 1081-85.

U jednom drugom izveštaju vojnoupornog komandanta Srbije od 31. januara 1942, koji je upućen komandantu Jugoistoka, navodi se da je srpska vlada znatno pomogla Nemačima u liferovanju 108 vagona mašina i alata iz Kragujevca i Obilićeva u Nemačku. Posebno je istaknuto da je u tim pošiljkama bilo: 2.410 mašinoalatnika, 24.406 raznih alata, 250 sanduka alata, 562 vagona raznog materijala, 11 vagona građevinskog materijala, 10 vagona hemijskih proizvoda itd.⁷⁶

Nedićeva vlada je 14. aprila 1942. propisala novu uredbu, po kojoj su poljoprivredni proizvođači bili obavezni da tove svinje iako nisu imali dovoljno kukuruza ni za ishranu članova domaćinstva.⁷⁷ Tridesetprvog jula stupila je na snagu Naredba o cenama žitarica i njihovih proizvoda za ekonomsku 1942/43,⁷⁸ a 11. oktobra „vlada narodnog spasa“ propisala je naredbu o otkupu kukuruza.⁷⁹

Sve ove uredbe, naredbe i drugi akti, koje je propisivala Nedićeva vlada (po uputstvima koja je dobijala od nemačkih okupacionih vlasti), ozakonjivali su pljačku neviđenih razmera. Mada je u Uredbi od 22. januara stajalo da će se lica koja razrezane količine žita ne isporuče, kazniti batinama i oduzimanjem svih nađenih količina žita, veoma često se dešavalo da su seljaci zbog ovog „prekršaja“ hapšeni, čak i streljani. A koliko je Nedićeva vlada bila ažurna, kada su bili u pitanju interesi nemačkog Rajha, svedoči i Nedićevo pismo od 9. juna 1942, upućeno Francu Hojhauzenu. U njemu je, pored ostalog, rečeno i sledeće: „U svom aktu br. 848 od 31. V 1942, kojim sam odgovorio na vaš akt br. 38496/42. od 7. V 1942, ukazao sam da problem sabiranja, žita obuhvata dva perioda, do nove žetve i samu žetvu. U pogledu prvog perioda, načinio sam predlog da se to sabiranje izvrši kao što je do sada rađeno. U tu svrhu izdao sam zapovest okružnim načelnicima da sa svim raspoloživim sredstvima rade na intenzivnom otkupu viškova žita. U pogledu organizacije sakupljanja viškova žita i kukuruza od nove žetve, saopštavam Vam u svome gore pomenutom aktu da sam jednom stručnom odboru poverio izradu predloga. Ovaj odbor mi je dostavio priloženi predlog. Stavljajući vam isto do znanja, čast mi je zamoliti vas da zauzmete svoj stav o tome. U slučaju da se predlog usvoji, molim vas za izdavanje odgovarajućih uputstava za izvršenje istog.“⁸⁰

Pored toga što je trebalo obezbediti ishranu za gradsko stanovništvo; zatim, izdržavanje nemačkih i bugarskih okupacionih snaga, zahvevi Nemaca za izvoz žitarica svih vrsta i kukuruza za Rajh bili su

⁷⁶ AVII, N-T-77, mf. 1298/000554-000562.

⁷⁷ *Službene novine*, br. 30, od 14. IV 1942.

⁷⁸ *Službene novine*, br. 61, od 31. VII 1942.

⁷⁹ *Novo vreme*, 11. X 1942.

⁸⁰ AVII, br. 8/1, k. 1. — Samo dva meseca kasnije, Nedić se u pismu Baderu žalio na način otkupa: „Način sprovođenja otkupa prošlogodišnjih žitnih rezervi — što je pre kratkog vremena izvršeno — kao i način i uslovi pod kojima se sprovodi nasilni otkup svih drugih poljoprivrednih proizvoda, pri čemu je srpska vlada dobila isključivo ulogu jednog izvršnog organa, izaziva kod stanovništva duboko nezadovoljstvo, što se već iskorišćava od strane srpskih i nemačkih neprijatelja“ (Arhiv SUP-a, neregistrovano, 12. VIII 1942).

Ogromni. Sam Nojhauzen je jednom prilikom izjavio da je tokom 1942. godine trebalo izvesti iz Srbije u Rajh sledeće količine: 320.000 tona pšenice, 600.000 tona kukuruza, 90.000 tona ovasa, s tim što bi 37% dao Banat.⁸¹ Pored toga, predviđao se izvoz: masti – 15.000 tona; plodova za dobijanje ulja – 75.000 tona. Zanimljiv je podatak da je iz Srbije izvoženo za Nemačku svakog meseca 3.000–4.000 tona bakra, 4.500 tona cinka, 2.500 tona olova, i najveći deo potreba Nemačke u antimonu i hromu.⁸²

Koliko je otperećenje za stanovništvo Srbije bilo izdržavanje okupacionih trupa, govori, pored ostalog, i podatak da je u tu svrhu Nedićeva vlada svakog meseca morala da obezbedi 240 miliona dinara. Ovi troškovi su stalno rasli i do septembra 1942. iznosili su 4,5 milijarde dinara;⁸³ u toku 1943. godine 7 milijardi, a u sledećoj godini okupacije dvostruko više. Na primer, u septembru 1944. na ime okupacionih troškova Nedićeva vlada morala je da isplati 2.057 miliona dinara.⁸⁴

Organizaciju eksploatacije rudnih bogatstava Nemci su sami sproveli, s tim što je Nedićeva vlada obezbeđivala radnu snagu. Svi rudnici na teritoriji Srbije do maksimuma su eksploatisani. Bor, Trepča, Zajača, Kostolac, Lisa i drugi naročito su bili od interesa za fašističke okupatore. U pojedinim rudnicima, na primer, u Boru i Kostolcu, sredinom 1942. obrazovani su logori za smeštaj prinudno dovedenih radnika, koji su besplatno radili za nemačku ratnu privredu, a uz to pod veoma teškim uslovima.⁸⁵ Međutim, kada je reč o rekviziciji žitarica, treba naglasiti da je ceo ovaj posao išao preko kvislinške uprave, s tim što su Nemci pomagali njen rad i kontrolisali ga u svakom pogledu. Ove rekvizicije, ma koliko da su bile planirane, nisu bile strogo fiksirane. Dešavalo se da su stanovnici pojedinih srezova iznenadnom pljačkom bili potpuno iscrpeni, dok drugi nisu bili dovoljno opterećeni. Uopšte, kolika su bila opterećenja stanovništva Srbije, vidi se i iz pisma Milana Nedića, koje je 16. septembra 1942. uputio vojnoupravnom komandantu Srbije: „Ta čaša čemera prepunila se kada je Ekonomski štab, nasuprot obećanja koje je dao narodu da neće nikakve namirnice izvoziti iz Srbije, naredio nemačkim i bugarskim trupama da prinudno oduzimaju hranu od stanovništva i kada je počeo da je izvozi bez saglasnosti srpske vlade, bez obzira na prehrambenu situaciju stanovništva i njegove potrebe za održavanje stoke i semena za narednu setvu. Ovakvo stanje iscrpljuje finansijsku i ekonomsku moć Srbije, narod rapidno osi-

⁸¹ AVII, mf. V-T-501, r. 248, s. 522, Ratni dnevnik France Nojhauzena.

⁸² AVII, N-T-17, r. 53, s. 448764.

⁸³ AVII, Mikroteka, N-T-501, rol. 256, mf. 1024-34, Memorandum Nedićeve vlade od 16. IX 1942. vojnoupravnom komandantu Srbije.

⁸⁴ Glas, mart 1944.

⁸⁵ S. Bosiljčić, n. d., 119.

romašava, jer, pored svega navedenog, daje ogromne količine stoke, masti, vune, voća, pileži, jaja, sira, butera, drveta i uglja."⁸⁶

Milan Nedić je protestovao kod vojnopravnog komandanta Srbije zbog surove eksploatacije stanovništva, a u isto vreme njegovi upravni i policijski odbori, uz pomoć Nemaca, pomagali su svakodnevnu pljačku. Na primer, odred poljske straže u Velikom Gradištu izveštava 7. jula 1942. komandanta SDS u Požarevcu da je celokupno ljudstvo odreda, sa Nemcima, zauzeto na prikupljanju žita i moli da se interveniše kod nemačke policije, Krajsštele 21, da ovo ljudstvo ne može obavljati drugu policijsku službu.⁸⁷ To je baš ono vreme kada maršal Gering izveštava vojnopravnog komandanta Srbije da je na osnovu Nojhaufenovog predloga naredio da se iz Srbije izveze 200.000 tona žitarica, te traži da se na ovom poslu maksimalno angažuju nemačke okupacione i kvislinške vlasti.⁸⁸

U toku leta i jeseni 1942. svakodnevno su kvislinške vlasti sa teritorije okruga i srezova izveštavale svoje pretpostavljene u Beogradu o naporima koje ulažu na terenu radi realizovanja plana ubiranja žitarica i drugih prehrambenih artikala. Na primer 10. septembra sreski načelnik u Požarevcu izveštava da nedeljno isporučuje nemačkim vojnicima 1.500 jaja i 1.000 komada živine;⁸⁹ samo pet dana kasnije, sreski načelnik u Golupcu izveštava da plan otkupa vune teče normalno, ali se plaši da neće biti dovoljno ovog proizvoda da bi se podmirili zahtevi Nemaca.⁹⁰ Okružni načelnik u Nišu, svojim aktom od 16. septembra, izdao je naređenje sreskom načelniku u Beloj Palanci da se za potrebe

^w AVII, Mikroteka, N-T-501, rol. 256, mf. 1024-34. — Vojislav Marković, upravnik „Dirisa“ tokom 1942. godine piše pismo Nediću nakon smenjivanja sa ove dužnosti i opisuje ekonomsku situaciju: „Svakim danom sve manje ima najpotrebnijih artikala za snabdevanje stanovnika. Sve je manje kože i đona za obuću, sve je manje svih tekstilnih prerađevina, svih gvoždarskih prerađevina, hemijskih itd. Sa hranom je isto tako. Zbog sve veće oskudice u stoci, nema mesa, a naročito masti sve manje ima. Kukuruzna i pšenice ove jeseni biće manje nego prošle godine. Prošlogodišnji neredi, oštra i duga zima, a uz to i zabrana sejanja kukuruza po 300 met. od glavnih puteva i žel. pruga, glavni su uzroci ovog manjka... Ovih dana u građanstvu se mnogo govori i pretresa pitanje hitne reorganizacije svih centrala „Dirisa“. Da bi se suzbila crna berza, koja davi i satire 90% građana, da bi se onemogućili nesavesni špekulanti, treba građanstvu povratiti veru u sve one ustanove koje se brinu za njegovo snabdevanje i ishranu“ (AVII, Nća, br. 13/2-1, k. 1a).

⁸⁷ Arhiv CKSKJ, V-4/112.

⁸⁸ AVII, NA, k. 44-E, f. 1, dok. 5/9, šef Vojne uprave u Srbiji — Baderu, 24. VIII 1942. U odgovoru na Geringovo pismo Bader je 20. IX izvestio da u Srbiji vlada strah od izvlačenja hrane i, kao posledica toga, od gladi, i traži da vlada Rajha bude umerenija u pogledu zahteva za izvoz žitarica i drugih proizvoda iz Srbije (AVII, NA, K. 44-E, f. 1, dok. 7/7579).

⁸⁹ Arhiv CKSKJ, K-25/2.

⁹⁰ Arhiv CKSKJ, G-4/4.

nemačke vojske u roku od 10 dana, putem kuluka, obezbedi 15.000 kubnih metara drva.⁹¹

I tako iz dana u dan, pristizali su izveštaji sa terena iz kojih se vidi kolibo su kvislinške vlasti bile angažovane za račun Nemaca. Razume se, najveći deo pljačke odlazio je u nemačke magacine. Ali to nikako ne znači da su kvislinzi sebe zaboravili. Naprotiv, mnogi izvori potvrđuju da su pripadnici SDS, dobrovoljci i četnici Koste Pećanca, uzimali u selima i gradovima proizvode svih vrsta, i to u neograničenim količinama. Zatim, novac, nakit i druge dragocenosti. Pljačka je bila surovija i bezobzirnija u vreme poterà za partizanskim odredima ili racija u selu. Uvek su bila prva na udaru, čak i u tom pogledu, ona lica za koja se smatralo da simpatišu ili materijalno pomažu narodno-oslobodilački pokret.

⁹¹ Arhiv CKSKJ, T-5/9. — Okružni načelnik u Kosovskoj Mitrovici naredio je 24. IX 1942. sreskim načelnicima da u roku od 3 dana isporuče kokoške i jaja za potrebe Nemaca (Arhiv CKSKJ, K-13/30). Samo dan kasnije okružni načelnik u Jagodini izvestio je Žitnu centralu u Beogradu da, posle povećanja, ukupan razrez pšenice u okrugu iznosi 1,470.000 kg (Arhiv CKSKJ, J-3/19).

RAD KPJ NA JAČANJU I STABILIZACIJI NOP-a U SRBIJI U DRUGOJ POLOVINI 1942. GODINE

Vojno-političku situaciju u Srbiji u drugoj polovini 1942. godine karakterišu dalja nastojanja okupatora da uništi partizanske snage i da do maksimuma iskoristi prirodno-ekonomska bogatstva. S druge strane, četnici su sprovodili nečuvan teror po selima, s namerom da narod odvoje od oslobodilačkog pokreta. Da bi pokazali svoju snagu, oni su od postojećih brigada formirali 28 „korpusa”.⁹²

Nasuprot nastojanjima neprijatelja, rukovodstvo NOP-a (partijsko i vojno) radilo je na obnovi partijskih i skojevskih organizacija, jačanju postojećih i stvaranju novih partizanskih odreda, povezivanju izolovanih partizanskih grupa i stvaranju čvrstog moralno-političkog jedinstva srpskog naroda, radi dalje borbe protiv okupatora i domaćih izdajnika. Međutim, ceo ovaj proces, sticajem mnogih okolnosti, tekao je uz mnoge teškoće: prvo, Nemci, Bugari i kvislinzi nisu prekidali ofanzivu protiv narodnooslobodilačkog pokreta, usled čega je bilo teško stabilizovati njegove redove. Već je bilo reči o takozvanoj Aćimovićevoj ofanzivi, koja je trajala od jula do septembra 1942. i koja je nanela znatne gubitke oslobodilačkom pokretu na jugu Srbije, gde je bio najintenzivniji u to vreme. Drugo, ni sama pokrajinska rukovodstva NOP-a, posle povlačenja glavnine partizanskih snaga iz zapadne Srbije i Sumadije, nisu mogla da se kompletiraju. PKKPJ za Srbiju imao je sredinom 1942. godine samo 4 člana (Blagoje Nešković, sekretar i članovi: Moma Marković, Vasilije Buha i Mirko Tomić); nalazio se u Beogradu i nije imao dovoljno uvida u rad svih rukovodstava i organizacija na terenu. Veze između PKKPJ i okružnih komiteta održavane su preko specijalnih kurira, ali su češće prekidane, te su pojedini punktovi i kanali bili izgubljeni i po nekoliko meseci. Poseban problem je bio u tome što je veza Pokrajinskog komiteta sa Centralnim komitetom KPJ bila veoma slaba, te su nedostajala uputstva za rad od najvišeg partijskog rukovodstva Jugoslavije. Pored Pokrajinskog komiteta, u Nišu je postojalo Pokrajinsko partijsko povereništvo za tri okruga (Niš, Leskovac, Zaječar), a u većini okruga, okružna i sreska partijska rukovodstva.

⁹² To su bile veoma slabe jedinice, različitog brojnog stanja. Na primer, 1. kosovski korpus imao je svega 20 četnika; Valjevski 350; Nišavski oko 200; Požeški oko 1.000; Zlatiborski (kao najjači) oko 2.500, dok je brojno stanje ostalih bilo po nekoliko stotina.

Glavni štab NOPO Srbije imao je sve do februara 1943. godine samo komandanta (Radivoje Jovanović Bradonja), i tek je tada popunjen novim članovima. U sličnoj situaciji je bio i PKSKOJ-a. Nepostojanje PKSKOJ-a gotovo godinu dana ostavilo je tragove na omladinski rad, bez obzira na to što je PKKPJ preko sreskih i okružnih komiteta i pojedinih instruktora na terenu pružao pomoć skojevskoj organizaciji. Novi PKSKOJ-a bio je formiran 17. oktobra 1942. U njegov sastav su ušli: Dragi Stamenković, kao sekretar, i članovi: Ivica Devčić i Bora Drenovac. Svi članovi PKSKOJ-a bili su kompromitovani, policija ih je tražila, tako da se nisu mogli kretati po terenu i kontaktirati sa organizacijama, već su sve poslove obavljali pismeno preko Pokrajinskog komiteta.⁹³

Uprkos mnogim teškoćama, položaj NOP-a u Srbiji u drugoj polovini 1942. donekle se poboljšao, u odnosu na prethodne mesece. Pokrajinski komitet je delovao u duhu uputstava dobijenih od CKKPJ, tj. da Partija, s obzirom na ujedinjavanje reakcije, „mora svim snagama raditi na proširivanju, jačanju i učvršćivanju partizanskih odreda“.⁹⁴ Već u junu 1942. PK je ocenio da je „učinjen veliki napredak“, kako u obnavljanju partijskih i skojevskih organizacija, tako i u jačanju partizanskih odreda.⁹⁵

Partizanski odredi Srbije tokom 1942. godine bili su u veoma teškoj situaciji. Stalno su bili izloženi ofanzivnim akcijama neprijatelja. Sredinom maja obnovljen je Šumadijski, a u avgustu Čačanski i Suvo-borski odred. Ova dva odreda bila su razbijena u jesen 1942. udruženim snagama nedićevaca i četnika. Jedino je uspeo da se održi Prvi šumadijski odred. Međutim, u južnoj Srbiji u drugoj polovini 1942. delovalo je više partizanskih odreda, i oni su imali zapaženijih uspeha u borbama protiv okupatorsko-kvislinških snaga. Na planini Jastrepču bila je baza Jastrebačkog i Rasinskog odreda; na Ozrenu i Svrlijskim planinama operisali su Ozrenski i Nišavski odred, a sasvim na jugu – Jablanički, Leskovački i Babički partizanski odred. Ali ofanziva okupatorsko-kvislinških snaga iz perioda jul–septembar (Aćimovićeva ofanziva), nanela je ozbiljne udarce Nišavskom i Ozrenskom partizanskom odredu. Međutim, uprkos gubicima koje su pojedini odredi imali, južna Srbija bila je centar NOP-a ove pokrajine. Pored odreda, tamo je bila najjača partijska i skojevska organizacija za sve vreme rata; tu je pružan najsnažniji otpor neprijatelju; pružana je pomoć bugarskom oslobodilačkom pokretu; održavani najuži kontakti sa NOP-om Makedonije i Kosova. Od 1943. godine, na oslobođenoj teritoriji južne Srbije bilo je i sedište PKKPJ i PKSKOJ-a.⁹⁸

Kad je reč o partizanskim odredima, da napomenemo i to da su Požarevački i Timočki partizanski odred u istočnoj Srbiji, uprkos provalama u organizaciji i represalijama neprijatelja, uspešno odolevali

⁹³ Dr M. Borković, *SKOJ i omladinski pokret u Srbiji 1941–1945*, 195.

⁹⁴ AS, AKV 9, Pismo CKKPJ, od 8. I 1942, Instrukturu PK u Valjevu.

⁹⁵ Zb. NOR, 1-3, 196, Pismo PKS članu OK Kruševac.

•« *Oslobodilački rat I*, 312–313.

svim poterama. Iako malobrojna, ova dva odreda odigrala su veoma značajnu ulogu u oživljavanju narodnooslobodilačkog pokreta u ovom delu Srbije.⁹⁷

Partizanski odredi, i pored mnogih teškoća, na koje su nailazili, odovali su napadima neprijatelja. I ne samo to, oni su i u kritičnoj godini za NOP u Srbiji (1942. g.) izvodili mnoge akcije i sabotaže, čime su nanosili okupatorima i njihovim saradnicima znatne gubitke u ljudstvu i ratnom materijalu. O tome ima dosta sačuvanih dokumenata, kako neprijateljskog porekla, tako i od NOP-a. Aktivnost partizanskih odreda i pozadinskih diverzantskih grupa prikazivali su redovno nemački i bugarski okupatori, a takođe i kvislinzi u svojim izveštajima. Interesantan je u tom pogledu izveštaj okružnog načelnika u Nišu, od 16. juna 1942, koji je uputio Nedićevom ministarstvu unutrašnjih poslova: „I u ovom međuvremenu poklanjana je naročita pažnja pitanju bezbednosti. Ovu, i ovog puta, karakteriše akcija partizana na terenu. Zapaža se da su partizani za ovo vreme bili na terenu mnogo aktivniji nego poslednjih mesec-dva. Više opštinskih predsednika, delovođa, drugih činovnika i uglednijih građana odvedeno je iz sela i ubijeno. Mnogima je, pak, od partizana zaprećeno ubistvom ako i dalje budu vršili službene poslove u opštini. Mnoge opštinske arhive od njih su spaljene. Naročito vrše sprečavanje prikupljanja stoke za stočnu centralu; vune i hrane, a zatečene količine dele narodu ili odnose sa sobom. O svakom pojedinom slučaju ministarstvo je obavešteno.“⁹⁸

Iz drugog izveštaja nešto kasnijeg datuma, koji je uputio načelnik sreza prokupačkog, takođe se može videti koliko su kvislinške vlasti na terenu strepele od partizana i njihovih akcija: „Niko ne može da shvati da predsednici opština, starešine sela i ostali organi, nikada ne spavaju u svojim kućama. Na putu, na njivi i u kući i avliji, svuda im preti opasnost po život. Pod ovakvim okolnostima žive svi organi opština.“⁹⁹

Oba citirana izveštaja, kao i mnogi drugi, nedvosmisleno ukazuju da su partizanski odredi na jugu Srbije predstavljali strah i trepet za kvislinške srpske vlasti, čak i u periodu kada su bili relativno malobrojni i kada su stalno morali da vode borbe protiv mnogo nadmoćnijeg i tehnički opremljenijeg neprijatelja. U pomenutom izveštaju može se, pored ostalog, zapaziti i to da su partizanski odredi aktivno učestvovali i u akcijama sprečavanja pljačke, koju su sprovodili kvislinzi za račun nemačkog okupatora. To je, u stvari, bio jedan od glavnih zadataka, koji je partija postavljala svojim organizacijama; SKOJ – skojevskim aktivima, a štabovi odreda svojim bataljonima, četama i vodovima. U vezi s ovom akcijom, Pokrajinski komitet KPJ uputio je direktivno pismo 12. jula 1942. svim okružnim komitetima i štabovima odreda na

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Zb. NOR, 1-3, 508.

⁹⁹ AVII, Nća, k. 109, red. br. 18/1-6.

teritoriji Srbije, u kome je stajalo: „Glavno pitanje sada, na kome treba da mobilishemo sve naše političke i vojne snage, jeste ubiranje žetve pre pljačke okupatora i njegovih slugu. Potrebno je da narodu naširoko objašnjavamo podle namere neprijatelja i metode kojima želi da izvrši prevaru i pljačku. Uredbe žitne centrale i govor Kujundžića,¹⁰⁰ da se neće oduzimati i izvoziti žetva, je najobičnija podla zamena za prevaru naroda da bi što lakše proveli svoje paklene planove... Potrebno je naučiti i pomoći seljake da kriju žito. Uništavajte spiskove i knjige; progonite, uništavajte i onemogućavajte emisare okupatora i žitne centrale koji im pomažu u sprovođenju pljačke. Sprečavajte odnošenje žetve sa sela. Izdajte kratke, ali jezgrovite letke, pozivajući narod na zajednički otpor... Mi moramo energično onemogućiti okupatora i njegove slugu da ostvare svoje pljačkaške planove.“¹⁰¹

Pisma sličnog sadržaja upućivao je Pokrajinski komitet SKOJ-a okružnim komitetima, a komandant Glavnog štaba NOPO Srbije štabovima odreda. Na terenu su, uprkos represalijama, nastojali da se okupator i njegovi saradnici onemoguće u pljačkanju narodne imovine. Interesantno je u vezi s ovom akcijom i saopštenje štaba Požarevačkog NOP odreda „Veljko Dugošević“, od početka septembra 1942. Naime, štab odreda upozorava stanovništvo da ne naseda okupatorskoj i kvislinškoj propagandi, a naročito demagoškim govorima Milana Nedića. Istaknuto je da Nedić stalno ponavlja da njegova vlada spasava srpski narod, a, u stvari, njegova Specijalna policija, Srpska državna straža, dobrovoljci i četnici i drugi organi hapse, interniraju, streljaju i pljačkaju sve poštene građane. Zbog toga se stanovništvo poziva da pruži otpor okupatoru i njegovim saradnicima; da ne ide u kvislinšku vojsku, već da stupa u partizanske odrede Jugoslavije itd.¹⁰²

List *Glas*, ongan Jedinštenog narodnooslobodilačkog fronta Srbije,¹⁰³ koji je izlazio u Beogradu od kraja avgusta 1942, redovno je u svojim napisima donosio informacije o vojno-političkoj situaciji u zemlji i svetu; o akcijama partizanskih odreda i udarnih diverzantskih grupa u pozadini, o represalijama neprijatelja. Istovremeno je razobličavao politiku Milana Nedića i njegove vlade kao slugu okupatora. Takođe je osuđivana izdaja Draže Mihailovića i njegovih četnika, koji su aktivno učestvovali sa okupatorima i kvislinzima u borbama protiv partizanskih odreda i NOP-a uopšte. Posebno je *Glas* pozivao stanovništvo da ignoriše uredbe i naredbe Nedićeve vlade; da se suprotstavlja pljački, koju su kvislinzi sprovođili uz podršku Nemaca. I u broju od novembra 1942.

¹⁰⁰ Bogoljub Kujundžić, ministar Nedićeve vlade, umro u emigraciji.

¹⁰¹ Zb. NOR, 1-4, 19.

¹⁰⁸ Zb. NOR, 1-4, 108.

Is prvi broj *Glasa* izašao je 30. avgusta 1942. u Beogradu, u štampariji PKKPJ za Srbiju. Prvi broj je štampan u 400 primeraka i rasturan specijalnim vezama u sedišta okružnih komiteta KPJ. Inače, prvi urednici ovog glasila bili su: Blagoje Nešković i Mirko Tošić, a kasnije su u redakciju *Glasa* ušli i Dragi Stamenković, Moma Marković i Petar Stambolić.

piše pored ostalog: „U Srbiji nije pokupljen samo hieb, nego i sve ostalo čime bi se mogao narod hraniti: krompir, luk, živina, stoka, jaja, mleko, pasulj, živina, pa čak negde i rakija. Seku se vrna, vadi se ugalj i nose neznanu kud. U narodu je pokupljena sva dvna. Često je traženo po 1.000 grama po ovcu; dakle, više nego što se može i oštrici.”¹⁰⁴

Ocenu vojno-političke situacije s vremena na vreme davao je i Glavni štab NOPO Srbije. On to čini i u uputstvu od 5. decembra 1942. svim štabovima odreda na teritoriji Srbije. U uvodnom delu ovog dokumenta rečeno je da je prva polovina 1942. u znaku snažne reakcije okupatorsko-kvislinških snaga, kada NOP u Srbiji doživljava najveće gubitke. Druga polovina 1942. ocenjena je kao lagani porast snaga NOP-a; kao period u znaku izvesnog prevazilaženja teškoća, u znaku stabilizacije; kada su mnoge partijske i skojevske organizacije obnovljene, a partizanski odredi, ukoliko su uspeli da se održe, stekli su znatno borbena iskustvo i postali sposobniji za dalje akcije i sabotaze. „Strašan teror, koji su nad narodom ove bande sprovodile u periodu svoga porasta”, pisalo je u Saopštenju GŠ, „privremeno je postigao svoj cilj, tj. izolovanje izvesnog dela masa od NOB-e, ili je u isto vreme razvio izolaciju ogromnog dela narodnih masa od tih bandi i izazvao kasnije sve jače padanje morala kod tih bandi, a sve čvršće okupljanje naroda oko linije NOB-a. Ukoliko je pljačka okupatora bila jača, utoliko se ovaj proces sve više razvijao, dok se konačno ove bande, izgubivši svaku moralnu podršku u narodu, a nemajući mogućnosti da pljačkaju za lični račun (pošto je to okupator zadržao za sebe), dolazi ne samo do raspada kvilinga, već i okretanje armija protiv svojih gospodara.”¹⁰⁵

Tako su Pokrajinski komitet i Glavni štab ocenili 1942. godinu. Po mnogo čemu, ona bi se mogla nazvati prelomnom za Partiju, SKOJ, partizanske odrede i ostale oslobodilačke organizacije. Jer neprijatelj ne samo što nije uspeo da uništi narodnooslobodilački pokret, već je ovaj u drugoj polovini 1942. godine u pojedinim delovima Srbije izašao ojačan. Bez obzira na teškoće i privremenu krizu kojoj je bila izložena KPJ, ona se, ipak, uspešno prilagodila teškim uslovima rada, uspela da stabi-

¹⁰⁴ Zb. NOR, 1-4, 170. – U istom broju *Glas* donosi članak Danila Dragića, koji analizira sličnosti i razlike između Nedića i Draže Mihailovića. U jednom delu članka rečeno je: „Nedić i Draža, dakle, i govore i rade u suštini isto – oni pozivaju Srbe da se ne bore za svoju slobodu, ali im to nije dosta, već se Nedić otvoreno, a Draža prikriveno, ali nevažno prikriveno – udružuju sa Hitlerovom soldatetskom i bratoubilački ustaju protiv onih koji se bore za slobodu srpskog naroda. Izdaja je izdaja, pa bilo da se ona vrši javno ili tajno. Štaviše, onaj koji podmuklo izdaje, pretvarajući se da je dušom i telom za narod, opasniji je od onoga koji izdaje svoj narod manje-više otvoreno, tako da čak i najlakoverniji moraju da shvate da se radi o izdaji. Nediću nijedan pametan Srbin ne može više da veruje da on, spasava srpstvo, dok Draža još uvek obmanjuje mnoge Srbe, koji žude za slobodom i neće da se ponize služeći pokorno okupatora. U svakom slučaju, Nedić i Draža su ortaci u sramnom poslu narodne izdaje i mada se oni glože, ko će od njih dvojice izvući čitav čar iz ovog gnusnog nedela, ipak su jednodušni kada se treba raditi protiv srpskog naroda.”

¹⁰⁵ Zb. NOR, 1-4, 213–222.

lizuje svoje redove i stvori temelje da se oslobodilački pokret u sledećoj godini razvije na široj platformi. Povezivanjem i jačanjem partijskih organizacija i skojevskih aktiva, stvoreni su u drugoj polovini 1942. nešto bolji uslovi da partizanski odredi, naročito na teritoriji južne Srbije, odole svim naletima neprijatelja. I ne samo to. Zahvaljujući pomoći Pokrajinskog komiteta i Glavnog štaba u Srbiji, oni su izveli mnoštvo akcija i sabotaža, tako da je neprijatelj stalno uznemiravan; nije bio siguran i bezbedan i morao je da dovlači nova pojačanja.